

PARTİ İÇİ DEMOKRASİ YOKLUĞU SİYASİ PARTİ KAPATMA NEDENİDİR!

*The Absence of Intra-Party Democracy Is a Reason for the Dissolution of
Political Parties!*

Prof. Dr. Osman CAN*

ÖZET

21. yüzyılda demokrasiler demokrasi düşmanı olarak etiketlenen siyasi partilerden çok parti içi demokrasinin bulunmadığı veya asgari koşulları itibarıyla yetersiz şekilde işletilen merkez kitle partilerinden zarar görmektedir. Bu siyasi partiler şeklen demokratsır, toplumun geneline hitap eder, marjinal veya radikal sayılabilecek bir programları yahut demokrasiyle bağdaşmayan bir siyasal amaçları yoktur. Bu partiler iktidara gelebilmekte veya iktidarın gerçekçi alternatifi olabilmektedir. Bu nitelikleriyle de seçmen davranışları bakımından rasyonel tercihler olarak görülmektedir. Parti içi demokrasi yokluğu veya asgari koşulları itibarıyla yetersizliği muhalefette iken anayasal düzeni ve demokrasiyi koruma mekanizmalarının veya kamuoyunun *radarına* girmemekte, iktidara geldiklerinde ise devletin meşru şiddet kullanma tekeline sahip olabilmektedir. Parti içi demokrasi yokluğu, parti içinde demokratik bir iradenin oluşmasını imkânsızlaştırdığı için parti içinde egemen kişi veya grup sultanının devlet gücüyle donatılmasını mümkün kılmaktadır. Bu aşamada sadece demokrasi ilkesi değil hukuk devleti ilkesi de temel esaslarıyla sarsılmaya ve insan haklarına saygı kaybolmaya başlar. Popülizmin yükselişi olarak gözlemlenen bu yeni fenomen, mücadeleci demokrasi ile parti içi demokrasi arasında ilişki kurulmadığı için yaptırımsız kalmakta; daha doğrusu olası yaptırımlara ilişkin hukuki farkındalık üretilmemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, parti içi demokrasi ilkesinin yaptırımsız bırakılamayacağını, aksine demokrasi ilkesinin ön koşulu olması

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, osman.can@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1045-9136.

nedeniyle demokrasiye aykırılık için öngörülen yaptırım sistemi içinde dşinlmesi gerektiğini, eksik olanın hukuki farkındalık ile doğru metodolojik ve dogmatik yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Çalışmada öncelikle parti içi demokrasi kavramının erevesi çizilecek ardından parti içi demokrasiye ilişkin genel manzara ele alınacaktır. Bu başlıklarda demokrasi ilkesinin uygulanabilirliği için devlet teşkilatının demokratik bir şekilde ve siyasi partilerin de demokrasi ilkesine göre örgütlenmesi gerektiği vurgulanacaktır. Daha sonra mücadeleci demokrasi ve parti içi demokrasi arasındaki ilişki ele alınacak ardından mücadeleci demokrasiye ilişkin geleneksel yaklaşımın işlevselliği üzerinde durulacaktır. Kurumlar ve usuller kapsamında demokratik yaşam için zorunlu olan bireysel ve kolektif özgürlükler, siyasi partiler ve devletin yapılanması alanına ilişkin kurumsal tercihler demokrasinin kaderini belirler. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde parti içi demokrasinin negatif özgürlük alanı olup olmadığı tartişılacaktır, zira ilkenin partilerin i özgürlükleri kapsamında görülmesi, ilkenin bağlayıcılığını ve anayasa koyucunun iradesini ortadan kaldırmaktadır.

Daha sonra parti içi demokrasinin tesisi için yasa koyucunun, Anayasa Mahkemesinin ve siyasi partilerin yükümlülükleri ele alınacaktır. Bir sonraki bölümde bir anayasal direktif olarak parti içi demokrasi takdire bırakılmadığı ve bir temel hak sınırlaması olmadığı ele alınacak ve parti içi demokrasi ilkesinin asgari koşulları belirlenecektir. Son bölümde parti içi demokrasinin yaptırımı konusu ilgili Anayasa ve yasa hükümleri bağlamında ve içtihadı yaklaşımlar boyutuyla tartişılacaktır. Bu başlık altında parti içi demokrasi ilkesinin demokrasi ilkesinin temel bileşeni olduğu ve parti içi demokrasi ilkesine aykırılığın Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen demokrasi ilkesine de aykırılık teşkil edeceği ve bu maddeye bağlanan yaptırıma tabi olduğu ileri sürülecektir. Aynı zamanda parti içi demokrasi ilkesine aykırılık Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan tüm değerlere zarar verebildiği için bir bütün olarak Anayasa'ya aykırılık nedeniyle kapatma yaptırımını meşrulaştırabileceği veya Anayasa Mahkemesi tarafından tüzel kişiliğinin sona erdiğinin tespitinde gerekçe olarak ele alınabileceği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Parti içi demokrasi, mücadeleci demokrasi, parti kapatma, Anayasa Mahkemesi, pozitif yükümlülükler.

ABSTRACT

In the 21st century, democracies suffer more from centrist political parties that lack intra-party democracy or operate with inadequate conditions than from parties labelled as enemies of democracy. These parties are formally democratic, appeal to the general population and do not have programmes that can be considered marginal, radical or incompatible with democracy. These parties can come to power or be a realistic alternative to power. In terms of voter behaviour, they are perceived as rational choices with these qualities. The absence of intra-party democracy, or the inadequacy of its minimum conditions, does not come under the *radar* of the mechanisms for the protection of constitutional order and democracy, or of public opinion, when these parties are in opposition. Once in power, however, they may have a legitimate monopoly on state violence. The absence of intra-party democracy makes it impossible for a democratic will to form within the party, allowing the dominance of individuals or groups within the party to be endowed with state power. At this stage, not only the principle of democracy, but also the principle of the rule of law is shaken to its core, and respect for human rights begins to erode. This new phenomenon, observed as the rise of populism, remains unpunished because there is no correlation between competitive democracy and intra-party democracy, or in other words, there is a lack of legal awareness of possible sanctions.

The main objective of this study is to demonstrate that the principle of intra-party democracy should be considered within the framework of the proposed system of sanctions for violations of democracy, as it cannot be left without consequences, but rather is a prerequisite for the principle of democracy. It aims to show that the missing link is the combination of legal awareness with the right methodological and dogmatic approach.

The study first outlines the framework of the concept of intra-party democracy, followed by an examination of the general landscape of intra-party democracy. These sections emphasise the need for democratic organisation of both the state apparatus and political parties in order to achieve the applicability of the principle of democracy. The relationship between competitive democracy and intra-party democracy is then discussed, followed by an examination of the functionality of the traditional approach to competitive democracy. Choices about institutions and procedures, including the individual and collective freedoms necessary

for democratic life, as well as institutional preferences in the realm of political parties and the structuring of the state, determine the fate of democracy. In this regard, the next section discusses whether intra-party democracy constitutes a negative space of freedom, since considering the principle within the framework of the internal freedom of the parties undermines its binding nature and the will of the constitution-maker.

Then, the obligations of the legislator, the Constitutional Court, and the political parties for the establishment of intra-party democracy are addressed. In the following section, it is emphasised that the constitutional directive on intra-party democracy is not left to the discretion of the legislator and is not a restriction of fundamental rights. Furthermore, the question of what the minimum conditions of the principle of intra-party democracy are is answered. The final section discusses the issue of sanctions for intra-party democracy in the context of relevant constitutional and legislative provisions, as well as jurisprudential approaches. Under this heading, it is argued that the principle of intra-party democracy is a fundamental component of the principle of democracy and that a violation of intra-party democracy also constitutes a violation of the principle of democracy as set out in the Article 68 §4 of the Constitution and is subject to the prescribed sanction. Furthermore, it is argued that the violation of the principle of intra-party democracy, as it can harm all the values contained in the Article 68 §4 of the Constitution, could legitimise the sanction of dissolution on the grounds of a general violation of the Constitution or be considered by the Constitutional Court as grounds for the termination of legal personality.

Keywords: Intra-party democracy, militant democracy, competitive democracy, party dissolution, banning of political parties, Constitutional Court, positive obligations.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Parti içi demokrasi bir siyasi partinin amaç ve niyet beyanları ile programından çok parti örgütlenmesiyle ilgili bir kavram olup, demokrasi ilkesinin kurumsal ve prosedürel boyutuyla siyasi partilerin içinde hayata geçirilmesini zorunlu kılar. Demokrasi ilkesini temel anayasal tercih olarak kabul eden pek çok ülkede parti içi demokrasi aynı zamanda bir anayasal direktife dönüşmüş durumdadır. Almanya Anayasası'nın 21. maddesi siyasi partilerin iç düzenlerinin demokratik ilkelere uygun olmasını şart koşmaktadır. Benzer düzenleme İspanya Anayasası'nın 6. maddesinde yer almaktadır. Aynı şekilde Anayasa'nın 69. maddesinin birinci fıkrası siyasi partilerin faaliyetlerinin, parti iç düzenlemeleri ve çalışmalarının demokrasi ilkelerine uygun olacağını belirtmektedir. Bu ifadenin emredici niteliğe sahip olduğu açıktır.

Anayasal direktifin emrediciliği ve bağlayıcılığı siyasi parti bakımından tartışmasız olsa da öncelikle yasa koyucu bakımından bir düzenleme zorunluluğu, Anayasa Mahkemesi bakımından da asgari şartlar çerçevesinde bir denetim zorunluluğu anlamına gelmektedir.

Anayasa'nın 69. maddesinin birinci fıkrasının ikinci cümlesi parti içi demokrasi ilkelerinin uygulanmasının kanunla düzenleneceğini ifade etmektedir. Aynı yaklaşımı Almanya Anayasası'nın 21. maddesinin son fıkrasında da görmekteyiz. Korunması arzulan temel değerler yönünden bütünüyle özdeşlik bulunmasa bile¹ anayasal düzenin *mücadeleci* niteliği itibarıyla her iki ülkenin anayasal tercihleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu da Alman anayasal tercihlerinin pozitif hukuksal çıkarımlar ve uygulama için mehzaz olarak değerlendirilmesini mümkün hatta niteliği elverdiği ölçüde zorunlu kılmaktadır.

Parti içi demokrasiyi genel hatlarıyla parti üyelerinin karar süreçlerine aktif katılım hakkına sahip olduğu, parti içi müzakere yolları ve oylamalarla parti iç işleyişini ve kararlarını etkileyebildikleri, parti yönetiminin tabana hesap verme zorunluluğu ve sorumluluğunun bulunduğu, parti organizasyonunun da bunu sağlayacak mekanizmalara sahip olduğu işleyiş tarzı olarak kısaca tanımlamak mümkündür. Türk Anayasa Mahkemesi parti içi demokrasiyi şu şekilde tanımlamaktadır:

1 İki ülkede Anayasa Mahkemesi kurulmasındaki motivasyon ve politik hedef farklılıkları için bkz., Can, O. (2012). The Constitutional Court as Defender of the Raison d'Etat?, içinde Grote, R. ve Röder, T. J. (Eds.), *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity* (ss. 259-278), London-New York: Oxford University Press s. 267 vd.

“Siyasî partilerin örgüt içi düzenlerinin demokrasi esaslarına uygun olması, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması, demokratik örgüt yapısının kurularak lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması parti içi demokrasi ilkesinin gereklerindedir.”²

Diğer yandan *Morlok*'un ifadesiyle parti içi demokrasinin somutlaştırılması gerekir. Ancak buradaki somutlaştırma ihtiyacı, ilkenin somut unsurlardan oluşan asgari bir içeriğinin bulunmadığı anlamına gelmez. Parti içi siyasi irade oluşumunun aşağıdan yukarıya doğru işlemesi, parti içi politik kararlar ile parti pozisyonlarına kimlerin atanacağına/seçileceğine dair kararların parti tabanı tarafından meşrulaştırılması ve denetlenmesi gerekir. Bu da parti içindeki karar verici pozisyonlar ile kamusal makamlar için adaylıkların düzenli aralıklarla zamanla sınırlı iktidar ilkesine uygun gerçekleştirilecek seçimler yoluyla oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Çoğunluk ilkesi, azınlıkların korunması, fırsat eşitliği, parti içinde politika belirleme ve karar oluşturma merkezlerinin çokluğu ve nihayet örgütsel ademimerkeziyetçilik de parti içi demokrasinin asgari değerleri arasında kabul edilmektedir³.

Parti içi demokrasi bir yönüyle yasa koyucuya optimizasyon yani en iyileştirme çağrısı içermekte, diğer yandan da asgari koşullara riayeti zorunlu kılmaktadır. Optimizasyon çağrısı dönemin fiilî ve hukuki imkânları çerçevesinde mümkün olan en iyi düzenlemelerin yapılmasına işaret ettiğinden yoruma ve takdire oldukça açıktır⁴. Bununla birlikte *asgari koşullar bakımından* (a) **yasa koyucu**, nihai yorum otoritesi olarak, (b) **anayasa mahkemeleri** ve parti içi demokrasiyi işletme yükümlülüğünün muhatabı olan (c) **siyasi partiler** bakımından bağlayıcı ve ihlali durumunda yaptırım gerektiren bir kuraldır.

Parti içi demokrasi esas itibarıyla siyasi partileri demokrasi zemininde tutan kurumlar ve usuller sistemidir. Bu kavramı siyasi partilerin beyan ettikleri amaçlar, hedefler ve niyet beyanları ile karıştırmamak gerekir.

2 AKP ihtar kararı, AYM, E.2005/3 (SPİ), K.2011/1, 12/10/2011, AYMKD 49/3, 1807 (1834).

3 Morlok, M. (2006). Art. 21, içinde Dreier, H. (Hrg.), *GG- Kommentar* (ss. 327-403), 2. Auflage, Tübingen: Mohr-Siebeck, s. 299.

4 Roßner, S. (2018). Bock oder Gärtner? Innerparteiliche Demokratie und Prüfung von Parteiausschlüssen durch staatliche Gerichte. Zugleich zu Kammergericht Berlin vom 10.9.2013, Az. 7 U 131/12, içinde, Morlok M., Poguntke T. ve Sokolov E. (Hrsg.), *Parteienstaat-Parteienrecht* (ss. 95-122), Baden-Baden: Nomos, s. 102.

Benzer şekilde siyasi parti liderliğinin iradesiyle gerçekleşip, yine onun iradesiyle vazgeçilebilecek uygulamalar demokratik işleyiş izlenimi verse de parti içi demokrasi ile ilgili değildir. Demokrasi yönetime gelen ve kamusal yetkileri kullananlardan görece bağımsız olarak işleyen, denge ve denetim mekanizmalarıyla kötüye kullanıma izin vermeyen bir sistem olduğundan, parti içi demokrasiyi de yönetim kadrolarının iradelerinin üstünde, onların uymak zorunda olduğu asgari organizasyon kuralları ve usuller sistemi olarak değerlendirmek gerekir.

Bu çalışma kurumların tasarımının kurumların ortaya koyacakları irade ve kararları belirlediği yaklaşımını esas almaktadır. Kurumsal ve prosedürel (usule ilişkin) meşruiyet (*institutional and procedural legitimacy*) olmadan çıktı meşruiyeti (*output legitimacy*) olmaz. Diğer ifadeyle iradenin özgür bir şekilde oluşmasını sağlayacak kurumsal ve usuli mekanizmaların olmadığı bir sistemde demokratik bir sonuçtan söz etmek mümkün değildir. Zira bu sistemlerde irade özgür bir müzakereye ve muhasebeye değil daha çok dürtülerin yönlendirdiği varoluşsal kaygıya ve dolayısıyla ontolojik tarafgirliğe dayanmaktadır.

Diğer taraftan çalışmanın amacı parti içi demokrasi ile mücadeleci demokrasi anlayışı arasında yaşamsal bir bağ bulunduğunu ve parti içi demokrasi ilkesine temel esasları itibarıyla aykırılığın demokrasi ilkesine aykırılığın somutlaşması niteliğinde olduğu ve bu nedenle aynı yaptırıma tabi tutulacağını ortaya koymaktır. Bu nedenle çalışmanın sistematığı açısından taşıyıcı nitelikte olmayan hususlar tüketici bir şekilde ortaya konmamıştır.

Çalışma boyunca özellikle parti içi demokrasinin demokrasi ilkesinin varoluşsal bileşeni veya ön koşulu olduğuna dair önermenin pek çok kez tekrar edildiği dikkati çekecektir. Bir yandan parti içi demokrasi ilkesinin hukuksal bağlayıcılığına ilişkin kanaatin zayıflığı, diğer yandan bu ilkeye aykırılığın yaptırımsız olmadığına dair yeni pozitif hukuk ve dogmatik temellendirme zorluğu, bu tekrarı zorunlu kılmıştır.

Yine günümüz demokrasilerinde demokrasinin insan hakları ve hukuk devleti ilkeleriyle bütünleşik olarak anlaşılması ve uygulanması nedeniyle parti içi demokrasinin asgari gereklerinin bu ilkelerden bağımsız değerlendirilemeyeceği yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışmanın teorik verilerin kullanımıyla başlayarak hukuk metodolojisi kurallarıyla pozitif hukukun yorumlanması ve hukuk dogmatikğine yön verme tercihi bu yaklaşımı gerektirmektedir.

II. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLKESİNE İLİŞKİN GENEL MANZARA

Siyasi partiler hukukuna dair temel esaslar Almanya ile önemli ölçüde benzerlik gösterdiği hatta bir bakıma onu takip ettiği hâlde Türkiye’de parti içi demokrasi konusu anayasa hukuku çalışmalarında ağırlıklı bir yere sahip olmamıştır. Parti içi demokrasiyi çalışmalarının odağı hâline getiren az sayıda monografi vardır⁵ ancak bu monografilerin çoğunda parti içi demokrasi hedeflenmesi arzulanan bir ideal olarak (*de lege ferenda*) ele alınır. Demokrasinin korunmasındaki rolleri, genel olarak normatif bir etki atfetmeksizin ideal bir imaj olarak resmedilir; eksiklikleri demokrasiyi etkileyen sorunlar bağlamında ele alınır⁶; normatif etkinin atfedildiği durumlarda ise somut yaptırımlara ilişkin sonuçlara ulaşılmaz. Yine çoğunda siyasi partilerin demokratiklik özellikleri, yapısal unsurlar yerine, genel ilke, amaç ve programlarına, diğer bir ifadeyle prosedürel ve kurumsal normlar yerine amaçsal ve eylemsel yasaklar öngören maddi normlara bakılarak anlaşılmaya çalışılır. Kurumlar, prosedürler ve mekanizmalar ikincil önemdedir. Bu yaklaşım siyasi partilerin tüzüklerine ilişkin değerlendirmelerde de sürdürülmektedir. Partilerin niteliği, ne ölçüde demokratik oldukları, genelde tüzüklerin ilk maddelerinde yer alan *amaç ve program* normları üzerinden değerlendirilir. Türkiye’de siyasi partilere ilişkin genel anayasal ve siyasal değerlendirme kurumsal yapılarından çok, amaç ve hedefler eksenlidir. Anayasal denetimde

5 Bosuter, K. (1969). *Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*, Ankara: Ulusal Basımevi; Tuncay, S. (1996). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Gündoğan Yayınevi; Yanık, M. (2002). *Parti İçi Demokrasi*, İstanbul: Beta Yayınları; Küçük, T. S. (2014). *Parti İçi Demokrasi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul. Bosuter, parti içi demokrasinin işlememesinin iktidarın sınırlandırılmasına dair anayasal mekanizmaları işlevsizleştireceği tespitini Türkiye için oldukça erken bir dönemde yapmıştır (s. 6 vd.); bu nedenle de istisna olarak görülmeyi hak etmektedir. Daha çok siyaset bilimi çalışması olan eserinde Tuncay’ın “parti içi demokrasinin siyasi partilerin örgüt yapısı” ile ilişkili olduğu tespiti önemlidir, zira bir ideale veya değer yargısına değil, daha çok kurumsal yapıya ve prosedüre odaklanmaktadır, bkz. s. 56 vd. Küçük’ün Anayasa hukuku merkezli doktora çalışması ise, parti içi demokrasiyi pozitif hukuksal yönden ele aldığından çalışmamız açısından daha merkezî bir yer edinmektedir.

6 Yanık, M. (2002). s. 125; Küçük, T. S. (2014). 384 vd. Küçük Çalışmasında parti içi demokrasinin kurumsal ve prosedürel boyutuna özel bir ağırlık vermekte, ayrıca parti içi demokrasi gereklerine aykırılığın sonuçları ve yaptırım olanaklarına değinmektedir. Yaptırım sorusu bu çalışmada bir sonuca ulaşamasa da tartışmayı mümkün kılan veriler sunması bakımından önemlidir. Özbudun pozitif hukuksal olarak parti içi demokrasinin pozitif hukuksal bir mesele olmadığını belirtmektedir. Bkz. Özbudun, E. (1979). *Siyasi Partiler*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 165 vd. Ancak bu yaklaşımını aşırı hukukileştirme ve bu şekilde esasen ters sonuçlar doğurabilecek düzenleme tercihlerine yönelik bir tepki olarak okumak mümkündür.

de partinin amaç, hedef ve program olarak egemen ideolojiyle çatışma potansiyeli veya gerçekliği belirleyici olagelmıştır. Bununla bağlantılı olarak *Mudde*'nin ifadesiyle⁷ halkı tanıyan (dinleyen değil!) ve onun arzularını gerçekleştirecek lider ve/veya grup sultası, daha çok kültürel bir mesele olarak görülür.

Kanaatimce Türk siyasi partiler hukukunun bu gerçekliği, ideolojik ve hukuk ötesi gerekçelere dayanan siyasi parti kapatma pratiği ile bunun yanlışlığına veya doğruluğuna odaklanan tepkisel akademik yaklaşımlarca biçimlenmiştir.

Siyasi partiler hukukunun pozitif ve dogmatik boyutu bundan çok farklı değildir.

Anayasa'nın 69. maddesi siyasi partilerin faaliyetlerinin, iç düzenlemelerinin ve çalışmalarının demokrasi ilkelerine uygun olmasını zorunlu kılmakta ve bu ilkelerin uygulanmasının kanunla düzenleneceğini öngörmektedir. Ancak 2820 sayılı Kanun Anayasa'nın lafzını aynı şekilde tekrarlama dışında bu ilkelerin partilere egemen olmasını sağlayabilecek yeterli mekanizma ve yaptırım öngörmemiştir⁸. Partilere ilişkin yasaklar kısmında da "*Parti içi Çalışmalarının Demokrasi Esaslarına Uygun Olma Zorunluluğu*" (mad. 93) şeklinde ayrı bir başlığa yer verilmişse de burada da Anayasa'nın lafzının tekrarlanması dışında bir somutlaştırma söz konusu değildir. Sistematik yönden bakıldığında parti içi demokrasi zorunluluğunun Kanun'un 1-77. maddeleriyle ilgisi yokmuş gibi bağımsız bir madde olarak "*Çeşitli Yasaklar*" başlığı altında düzenlendiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Kanun'da partilerin üye statüleri, yerel ve merkezi teşkilatlanmaları, seçimler, adaylıklar gibi parti içi demokrasi ilkesinin ana konuları sistematik yönden parti içi demokrasi ilkesiyle ilişkilendirilmemiş görünmektedir.

Anayasa Mahkemesi de parti içi demokrasiyi etkili kılabilen bir içtihat geliştirmemiştir⁹. Mahkeme parti içi demokrasiyi genellikle

7 Mudde, C. (2004). "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, Vol. 39, Iss. 3, s. 558: "True, they want to be heard in the case of fundamental decisions, but first and foremost they want leadership. They want politicians who know (rather than 'listen to') the people, and who make their wishes come true."

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, T. S. (2014). s. 286 vd., özellikle yargısal denetime ilişkin bkz. s. 351 vd.

9 Anayasa Mahkemesi 1984 yılından beri her yıl bilimsel sempozyum düzenlemekte ve bu sempozyumlarda temel anayasal sorunlar tartışılmaktadır. 40 yıla yakın sürede parti içi demokrasinin gündem olarak belirlendiğine dair bir örneğin bulunmaması, çarpıcıdır. Parti

siyasi parti özgürlüğü ve iç işleyişini düzenleme özerkliği çerçevesinde değerlendirmektedir¹⁰. Mahkeme parti içi demokrasi gerekliliğiyle bağdaşmayan karar ve faaliyetler yönünden yaptırım uygulama pratiği geliştirmemiştir¹¹. Hatta verdiği kararların parti içi demokrasi ilkesini bütünüyle yaptırımsız bıraktığı dahi söylenebilir¹². Mahkemenin bu yaklaşımı Siyasi Partiler Kanunu'nun sistematığıyla paralellik arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları 1961'den beri *demokratik hukuk devleti* iddiasını devletin temel niteliklerinden saymaktadır. Ancak Türkiye'de demokrasi ilkelerine aykırılık gerekçesiyle kapatılan bir parti bulunmamaktadır. Bu veri ilk bakışta Türkiye'de tüm partilerin demokrasi ilkesi yönünden sorunsuz olduğu varsayımına elverişli bir veridir. Ancak aynı zamanda demokrasi ilkesine uygunluğun Türk kurumsal ve kamusal reflekslerinde öncelikli olmadığı anlamına da gelebilir ki ikincisinin geçerli olduğu kanaatindeyim.

Türkiye tarihi aynı zamanda otoriterlik ve anayasal düzenin esaslı bir şekilde ihlali tecrübelerini yaşamıştır. Bu tecrübenin içinde politik amaç ve hedef yönünden küçük partilerin etkisi kanaatimce çok azdır. Aksine iktidar şansı bulan veya iktidar alternatifi olabilecek kitle partilerinde bu olgu daha yoğun olarak gözlemlenmektedir. Türkiye'de söz konusu siyasi partilerin özelliği, lider odaklı olmaları ve parti içi demokrasiye sahip olmamalarıdır. Bu tespit genel kabul gördüğü hâlde¹³ siyasi partilerin Anayasa'ya ve kanuna uygun bir şekilde çalışması konusunda izleme ve denetleme, gerektiğinde de ihtar için talepte bulunmakla yetkili makam

ıçıyla ilgili olarak tespit ettiğim kadarıyla 1999 yılındaki sempozyumda "yasa değişikliği gereği" ile sınırlı tek bir tebliğ sunulmuştur. Bkz. Üçışık, F. (1999). "Parti İçi Demokrasi Açısından Yasa Değişikliği Gereği", *Anayasa Yargısı*, C. 16, s. 355-376.

10 AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987; AYM, E.1987/23, K.1987/27, 9/10/1987. Bu son kararında Mahkeme ön seçimi bir seçim dönemi için yasaklayan kuralı iptal ederken, adayların belirlenmesini siyasi partinin özgürlük alanı olarak görmüştür.

11 Bu alana ilişkin doğrudan kararlar: AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987; AYM, E.2002/3 (SPİ), K.2003/1, 22/1/2003; AYM, E.2002/4 (SPİ), K.2003/2, 22/1/2003; AYM, E.2005/3 (SPİ), K.2011/1, 12/10/2011. Dolaylı kararlar: AYM, E.2012/128, K.2013/7, 10/1/2013 (TOBB Başkanlığı hk.); AYM, E.2013/150, K.2014/132, 23/7/2014 (Ziraat Odası Başkanlığı hk.); AYM, E.2008/80, K.2011/81, 18/5/2011 (Muhasebe ve Müşavirlik Odaları başkanlığı, YK üyeliği hk.). Bu kararlarda Mahkeme parti veya kurum içi demokrasiyi demokrasi ilkesiyle bağdaştırmamakta, meseleyi ya parti özerkliği veya yasa koyucunun takdiri olarak değerlendirmektedir.

12 AYM, E.2008/5, K.2009/81, 11/6/2009. Mahkemenin bu tutumunu, siyasi parti kapatma kararları nedeniyle doğmuş olumsuz imaja bir tepki olarak "siyasi parti özgürlüğünü" vurgulama ihtiyacı olarak da yorumlanabilir.

13 Benzer tespitler için Turan, İ. (2011). "Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları", *İÜSBFD*, C. 45, S. 45, s. 2.

olan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının parti içi demokrasiye tüzük ve eylemleriyle aykırı çizgi izleyen siyasi partiler bakımından *etkili* olduğunu söylemek mümkün değildir. Anayasa Mahkemesi de yukarıda belirtildiği gibi parti içi demokrasiyi geliştirebilecek bir içtihat üretmemiştir. Anayasa Mahkemesinin demokrasi ilkesini son yıllara kadar tanımlama ihtiyacını duymamış olduğu dikkate alındığında¹⁴ bu sonuç şaşırtıcı olmayacaktır. Mücadeleci demokrasi kavramına yoğun müracaat edilmiş olmasına rağmen vurgu, *demokrasiden çok mücadele* kavramına yapılmış ve uğruna mücadele edilen değer neredeyse laiklik ve katı merkezizetçilik ile sınırlı bir görünüm arz etmiştir.

Son yıllarda otoriterliğin yeniden dirilişi olarak nitelendirilen popülizm konusunda dünya çapında pek çok araştırma yapılmış, eserler ve monografiler ortaya çıkmıştır¹⁵. Bu çalışmalarda popülizmin küresel gelişmeler ve krizlerle bağlantısı ele alınmış, siyasi-psikolojik boyutu, anayasal düzeye ve anayasal değişikliklere yansımaları üzerinde durulmuştur. Popülizm programatik ve söylemsel bir fenomen olarak nitelendirildiği gibi bir teşkilatlanma sorunu olarak da ele alınmıştır. Popülizmin yükselişinin anlaşılmasına ve demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün korunmasına ve güçlendirilmesine çok önemli katkılarda bulunan bu çalışmalarda, parti içi demokrasi ile mücadeleci demokrasi arasında yeterli bir bağ kurulduğu söylenemez.

Oysa demokrasi öncelikle kurumlar ve usuller sistemidir. Demokratik değerler bu kurumların demokratik usullerle işlemesi sonucunda bir kültür olarak doğar, yerleşir, toplumsal ve siyasal hayatın referansına, ardından kurumlar ve prosedürlerin demokratik işleyişinin dinamiğine dönüşür. Sadece oya ve sandığa indirgenen bir demokrasi *kum üzerinde kumdan kale* kadar işlev görebilir.

14 Tespit ettiğim kadarıyla ilk tanımlama denemesi AKP kapatma davasına ilişkin kararda yapılmıştır, bkz. AKP kararı, AYM, E.2008/1 (SPK), K.2008/2, 30/7/2008, AYMKD 45/4, s. 3172. Ancak buradaki tanımda kurumsal boyuttan çok AİHM içtihatlarında görüldüğü üzere özgürlük, çoğulculuk, uzlaşma gibi daha maddi-normatif boyut öne çıkmaktadır. 2017'de verdiği bir kararda bu yaklaşım sürmüş ve müzakere-katılım olgusu ekseninde bir tanım yapılmıştır. AYM, E.2017/162, K.2018/100, 17/10/2018, § 34.

15 Örnek olarak Müller, J. W. (2016). *Popülizm Nedir?*, (Çev. Yıldız, O.), İstanbul: İletişim Yayınları; Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş*, (Çev. Türközü, S. E.), Ankara: Nika Yayınevi; Rovira Kaltwasser, C., Taggart, P., Ochoa Espejo, P. ve Ostiguy, P. (Eds.). (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press; Mouffe, C. (2018). *For a Left Populism*, London-New York: Verso Book; Martinelli, A. (Ed.). (2018). *When Populism Meets Nationalism-Reflections on Parties in Power*. Milano: Ledizioni Ledi Publishing; Krygier, M., Czarnota, A. ve Sadurski, W. (Eds.). (2022). *Anti-Constitutional Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.

20. yüzyılda demokratik rejimler, *partiler demokrasisi*¹⁶ olarak adlandırılmakta ve bu nitelendirme Anayasa Mahkemesi içtihatlarında da yer almaktadır¹⁷. Partiler demokrasisi, ülkenin demokratik bir şekilde yönetilmesinin ancak siyasi partiler eliyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Aynı çerçevede siyasi partilerden kaynaklanan tehditlere karşı demokrasiyi korumak için mücadeleci demokrasi yaklaşımı benimsenmiş, bu doğrultuda anayasal düzeyde tedbirler kabul edilmiştir. Temel kabul, *demokrasiyi ortadan kaldırmayı amaçlayan* siyasi partilere demokratik yöntemlerle iktidara gelme imkanının sunulmaması, bunun da ötesinde bu tür partilerin gerektiğinde kapatılabilmesi gerektiğidir.

Ancak 21. yüzyılda demokrasilere yönelik en büyük tehdit demokrasiyi ortadan kaldırmayı amaçlayan radikal/marjinal partilerden kaynaklanmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında biçimsel olarak liberal demokrasinin zaferinden söz etmek mümkündür¹⁸. Ancak popülizm bu iyimserliği yerle bir etmiş görünmektedir.

Küresel çapta demokrasinin karşı karşıya kaldığı en büyük tehdit olarak nitelendirilen popülizm daha çok kitle partilerinden kaynaklanmaktadır. Polonya, Macaristan, Rusya ve Türkiye ve son olarak İsrail örneklerinde demokrasilerdeki gerilemenin kaynağı marjinal partilerden çok iktidar gücünü kullanma imkânını yakalayan merkez partileri veya merkez parti iddiası olan kitlesel partilerdir¹⁹. Bu ülke örneklerinde iktidar partilerini ortaklaştıran husus ise lider ilkesinin egemen olması ve parti içi demokrasinin işlememesi yahut etkisiz olmasıdır. Sonuç kaçınılmazdır, zira popülizm sadece bir söylem veya gündelik siyasal çekişmelerde işe yarar bir retorik değil daha çok demokratik kurumların değersizleştirilmesi ve çökertilmesine odaklanır²⁰.

Bilimsel araştırmalar da popülizm ile parti içi demokrasi arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır²¹. Kanımızca bu ilişki rasyonel olarak

16 Özbudun, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınevi, s. 94.

17 AYM, E.2000/86, K.2000/50, 12/12/2000; AYM, E.2003/21, K.2003/13, 1/4/2003; AYM, E.2008/1 (SPK), K.2008/2, 30/7/2008.

18 Fukuyama, F. (1992). *End of History and the Last Man*, New York: Free Press.

19 Benzer değerlendirmeler için bkz. Huber, P. M. (2017). "Europäische Verfassungs- und Rechtsstaatlichkeit in Bedrängnis", *Der Staat*, C. 56, s. 390 vd.

20 Voßkuhle, A. (2018). "Demokratie und Populismus", *Der Staat*, C. 57, s. 130.

21 Böhmelt, T., Ezrow, L. ve Lehrer, R. (2022). "Populism and Intra-party Democracy", *European Journal of Political Research*, C. 61, S. 4, s. 1143-1154. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12509> (Erişim Tarihi: 17/4/2023).

kanıtlanabilir niteliktedir zira kurumsal ve usule ilişkin bir yönetim modeli olarak demokrasi, devletin teşkilatlanmasının demokrasi ilkelerine uygunluğunun yanında bu iktidarı kullanacak siyasi partilerin de demokrasi ilkesine göre örgütlenmesini gerektirmektedir. Kendisi demokratik olarak örgütlenmediğinden taban iradesini demokratik siyasal karara dönüştüremeyen bir siyasi partinin, demokratik bir yönetim gerçekleştirmesi mümkün değildir. Uygulamada demokratik bir işleyişten söz edilse bile, bu, iktidardaki siyasi partiden çok, devlet teşkilatının demokratik örgütlenişindeki sağlamlığından kaynaklanır, ki bu da sürdürülebilir değildir. Hem devlet teşkilatının demokratik örgütlenmediği hem de siyasi partilerin demokrasi ilkesine göre örgütlenmediği durumda ise demokrasi ilkesinin uygulanabilirliği zaten söz konusu olmayacaktır.

Demokratik sistemlerde irade oluşumu aşağıdan yukarıyadır. Bu ilke hem siyasal kararları rasyonelleştirmekte hem de meşrulaştırmaktadır. Egemenliğin kullanımında rasyonel irade oluşumu iki kanattan gerçekleşir. Eşitlik ilkesine ve kamu yararına uygun olarak işlemek zorunda olan devlet alanında bürokrasi yoluyla kamusal ihtiyaçlar ve gereklilikler yerel birimlerden başlayarak toplanır, analiz edilir ve siyasal karar organlarının önüne rasyonelleştirilmiş kamusal alternatifler olarak sunulur²². Diğer kanattan da siyasi parti içinde tabandan tavana katılım ve müzakere yoluyla politikalar oluşturulur, bu politikaları icrayla yetkilendirilmiş parti yönetimi de rasyonel seçeneklerden birini, parti içi süreçlerde belirlenmiş politikalar çerçevesinde siyasi sorumluluğu üstlenerek tercih eder. Demokratik bir şekilde ortaya çıkmış siyasi parti iradesi, yine aşağıdan yukarıya doğru kamusal eksende süzülerek ortaya çıkan ve her biri kamusal yani tüm halkın çıkarına odaklanan rasyonel alternatifler arasından birini tercih eder ve bu şekilde siyasal sorumluluğu demokrasi ilkelerine uygun bir şekilde yerine getirir.

Böylece halkın iradesi rasyonel süreçlerden geçerek iki kanatlı olarak inşa edilir ve siyasi işlem ve eyleme dönüşür. Bu gerçekten hareketle parti içi demokrasinin işlemediği ve lider ilkesine göre yapılanmış bir siyasi partinin sistemi bu temel ilkelere göre işletebilmesi mümkün

22 Elbette ülkenin merkeziyetçi olup olmaması, rasyonelleştirme düzeyinde yaşamsal önemdedir. Zira katı merkeziyetçi bir yapıda merkezi hiyerarşinin yozlaştırıcı etkisi nedeniyle rasyonelleştirmenin olması gerektiği gibi işlemesi güçtür. Bu nedenle yerelden merkeze katılımçılık üzerine kurulu bir idari ve siyasi teşkilatlanmanın öneminin altını çizmek gerekir.

olmayacaktır. Zira partinin yapısı iradenin tabandan hareketle inşasını imkansızlaştırmaktadır. Parti tabanı iradenin sahibi değil tavanda tayin edilen iradeyi icra aracına dönüşür; *irade ile icra yer değiştirir*. Tabanın meşrulaştırıcı etkisi de kaçınılmaz olarak kurucu mahiyette değil, *aklamasyon*²³, bir bakıma *plebisiter onaylama* mahiyetinde olur. Oysa siyasi partilerin meşru gücü, iradesini özgür bir taban tercihiine dayandırmasından gelir.

Demokratik bir şekilde ortaya çıkmamış siyasi parti iradesinin kamusal alternatifler arasından yapacağı tercih de kamu öncelikli değil, aksine grup veya lider öncelikli olarak belirlenecektir. İktidara gelişle başlayan bu olguyu, devletin içindeki irade oluşumunun kamusalılığını bozma olgusu takip edecektir. Bu da devletin *eşitlik* ve *kamu yararı* ilkelerine göre işleme iddiasının çökmeye başladığı, yozlaşma ve bozulmanın devlete sirayet ettiği ana işaret eder. Devletin demokratik bir hukuk devleti niteliği kaybolmaya başlar.

Zira demokrasilerde halk seçimler ve temsilciler, dolayısıyla siyasi partiler aracılığıyla egemenliğini kullanır. Siyasi partiler iktidara geldiklerinde doğrudan yürütmeyi -parti yapısının durumuna göre-parlamentolardaki çoğunluğu da kontrol ederler. Dolayısıyla yasama organını da amaçlarına göre kullanabilirler. Devlet bütçesini yönetirler, kamu fonlarını kontrol ederler ve bu da onlara hegemonyayı genişletme fırsatı sunar. Yasama düzeyindeki atamalar veya değişiklikler yoluyla yargıyı da etkileyebilirler.

Dolayısıyla partiler demokrasisinde demokratik anayasal düzen için en büyük risk potansiyeli, demokratik rejim karşısında konumlanan ve oy potansiyeline bağlı olarak toplumsal hareketler üzerinden siyasal düzene zarar vermeye odaklı marjinal/ideolojik partilerden çok iktidara gelip egemenliği kullanma potansiyeline sahip ancak demokratik yapısı bulunmayan partilerdir. Yapı ve örgütlenme biçimi demokratik değilse, siyasi parti demokratik hedefler ve programlar planlanarak kurulmuş olsa bile partiyi dönüştürür ve demokrasinin celladı hâline getirir.

Bu nedenle tezimiz, parti içi demokrasinin demokratik düzenin korunması için ontolojik bir ön koşul olarak kabul edilmesi gerektiği

23 Biri veya bir şey için gürlütülü ve coşkulu alkışlarla verilen onayı ifade eder. Carl Schmitt, kamuoyunun modern bir aklamasyon olduğunu ve egemeni meşrulaştırdığını ifade eder. Bkz. Schmitt, C. (1928). *Verfassungslehre*, Tübingen: Mohr Siebek, s. 246.

iddiasındadır. Mücadeleci demokrasi, genel kabul gören “*anayasal düzen-anayasaya aykırı partiler*” karşıtlığına ek olarak ve hatta ondan daha çok “*anayasal düzen-parti içi demokrasisi olmayan partiler*” karşıtlığına odaklanmalı ve demokrasi için mücadele hattı çok daha erken bir aşamaya çekilmelidir.

III. MÜCADELECI DEMOKRASİ-PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kullanılmaya başlanan ve günümüzde popülizmin yükselişiyle birlikte yeniden güncellik kazanan mücadeleci demokrasi, *demokratik* bir anayasal düzenin demokrasi düşmanı siyasal yapılanmalara ve girişimlere karşı koruması gerektiğini ifade eder. Demokrasinin biçimsel araçları demokrasiyi ortadan kaldırmak için kullanılamaz ve bu yöndeki girişimler yaptırımlarla karşılaşmalıdır²⁴. Türk Anayasa uygulaması ve yazınında daha çok *militan demokrasi* olarak tercih edilen mücadeleci demokrasi kavramı²⁵ AİHM içtihatlarında “*kendini savunabilen demokrasi*” şeklinde karşılık bulmaktadır²⁶.

İnsan onuruna uygun, eşitlik içinde özgürce yaşanabilecek, sorunları barışçı bir müzakere ortamında çözebilecek tek siyasal düzen olarak demokrasinin korunması gereği tartışmasızdır. Devletin demokratik bir şekilde yapılanması ve kurumsallaşması yaşamsal olmakla birlikte demokrasinin korunması için yeterli değildir. Toplum ile devlet arasında ulusal iradenin aktarımı ve egemen kılınmasının aracı olan siyasi partiler olmaksızın devletin demokratik bir şekilde yönetilmesi mümkün değildir.

Kanaatimce Türkiye’de siyasi partilerin demokratik olarak örgütlenmemiş olması yani parti içi demokrasinin yokluğu demokrasinin kurumsallaşmasına engel olmuş veya filizlenmekte olan demokrasinin boğulmasına yol açmıştır. Bu sonuç en azından Türk siyasi tarihinden hareketle kanıtlanabilir niteliktedir.

24 Kullanılan tamlama ne olursa olsun kavramın temelini *demokrasi* olduğu, demokrasi olmayan bir düzenin bu kavrama müracaat edilemeyeceğinin altını çizmek gerekir. Yine demokrasinin korunmasıyla ilgisi bulunmayan, daha çok devletin ideolojik tercihlerinin yahut toprak bütünlüğünün korunması için öngörülen tedbirler, meşru olsa bile, bu kavramla ilgili değildir.

25 Bu alana dair ilk yetkin bilimsel çalışmalardan biri için bkz. Hakyemez, Y. Ş. (1999). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Ankara: Seçkin Yayınları.

26 *Vogt/Almanya*, B. No: 17851/91, 26/9/1995, §§ 51 ve 59; *Ždanoka/Letonya* [BD], B. No: 58278/00, 16/3/2006, § 100; *Perinçek/İsviçre* [BD], B. No: 27510/08, 15/10/2015, § 242.

Türkiye siyasi tarihinin gördüğü en çoğulcu, temsil gücü en yüksek meclisi olan Birinci Meclis, tam da bu yapısının bir sonucu olarak Türkiye tarihinde bir istisna olarak kalan *etnisite vurgusuz-kapsayıcı-ademimerkeziyetçi* 1921 Anayasasına vücut verebilmiştir. Bununla birlikte Birinci Meclis güç temerküzüne engel oluşturabilecek kurumsallaşma öngörmemiştir. Meclis siyasi parti olgusuna yabancı hatta reddeden tutumunun da katkısıyla 1922 yılının sonlarından itibaren hızla etkinliğini kaybetmiş ve 1923'te ise yerini tek parti meclisi olarak işlev görece İkinci Meclise bırakmıştır. Bu sonuca yol açan en önemli faktör Birinci Meclisteki Birinci Grubun 1921 yılının Mayıs ayından itibaren hızla hiyerarşik bir örgütlenme yoluna gitmesine karşın İkinci Grubun heterojen yapısını devam ettirmesi ve partileşememesiydi. 1923'te *Halk Fırkası* adını alacak olan Birinci Grup 1923 yılının Haziran ayındaki seçimde merkezden belirlenen ve büyük ölçüde yenilenmiş tek liste olarak Meclise girmiş, muhalefetin girmesi ise *de facto* mümkün olmamıştır²⁷. İkinci Meclisin tek partinin hiyerarşik ve lider ilkesine uygun yapılanması, sonraki siyasal işleyişin de kaderini belirlemiştir²⁸. Halk Fırkası ilk tüzüğünün genel ilkeler kısmında yer alan, görece liberal sayılabilecek hususların yaşama geçmesi bu hiyerarşik yapı nedeniyle mümkün olmamıştır. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte siyasal ve toplumsal muhalefetin bütünüyle yasaklanması, ülkenin hiyerarşik ve katı disiplinli ideolojik bir parti liderliğince yönetilmesi sistemi tek parti diktatörlüğüne dönüştürmüştür²⁹. Bu yapıyı Anayasa ile gerekçelendirmek veya anayasal bir rejim olarak nitelendirmek mümkün değildir. Sisteme hâkim partinin tüzüğüne bakıldığında sistemin hukuki referansının Anayasa'dan çok parti tüzüğü olduğu pekâlâ söylenebilir³⁰.

1927 CHP Tüzüğü "*Gazi Mustafa Kemal Hazretleri*"ni daimî genel başkan olarak kabul etmekte (mad. 6) ve bu hükmün de hiçbir surette

27 Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul: Doğan Kitap, s. 253 vd.; Demirel, A. (2013). *Tek Parti'nin İktidarı*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 33 vd. Demirel bu eserinde Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun "... bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' değişimini kullanmak belki daha yerinde olur" ifadesini aktarmaktadır, s. 36. Mete Tunçay ise "güdümlü seçimler" ifadesini kullanmaktadır, Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 48.

28 Bu konuya ilişkin geniş değerlendirmeler için bkz., Can, O. (2022). *İki Meclis, İki Kuruculuk, İki Gelenek, TBMM Yüzyüncü Yıl Armağanı*, İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 629-671.

29 Tunçay, M. (2005). s. 16.

30 1927 Tüzüğü ve analizine ilişkin çarpıcı bir çalışma için bkz. Beşikçi, İ. (1978). *Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İstanbul: Komal Yayınları.

değiştirilemeyeceğini öngörmektedir (mad. 7). Genel başkan büyük kongrenin, parti divanının, merkez yönetim ile meclis grubunun doğal başkanıdır (mad. 20). Genel başkanın başında bulunduğu ve belirlediği başkanlık divanının kararlarına tüm parti üyelerince kayıtsız şartsız riayet zorunludur (mad. 22). Yine başkanlık divanı aynı zamanda TBMM seçimlerini denetler ve milletvekili adaylarını belirler (mad. 23). 1931 yılında yenilenen ve otoriterlik niteliği daha da artan, örneğin parti-devlet bütünleşmesini sağlayan değişiklikleriyle bu tüzükler 1950'ye kadar anayasal düzeni ve işleyişini Anayasa'dan daha fazla belirleyebilmiştir.

1924 Anayasası siyasi partilerin örgütlenmesine yabancıdır. Dernekler Kanunu'na göre kurulduğu için siyasi partiler bakımından egemenliği kullanma niteliklerine göre bir yapılanma zorunluluğunu beklemek de anlamlı değildir. Anayasa tek parti rejimine olduğu gibi çok partili bir sisteme de elverişlidir. Anayasa tek partili ve tek listeli bir seçim sonucu oluşan İkinci Meclis tarafından hazırlandığı için Anayasa'nın denge ve denetim, yargı bağımsızlığı, ademimerkeziyetçilik ve parti içi demokrasi gibi temel kurumsal gerekler konusunda bir hassasiyet göstermesi de beklenemezdi. Hatta 1921 Anayasası'nın temel tercihlerinin aksi yönde bir tercihe dayandığı için, bu sonucu doğal kabul etmek gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'nin tek parti rejimiyle yoluna devam edemeyeceği anlaşılınca muhalefet partilerinin kurulmasına izin verildi. 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidar değişikliği gerçekleşti. Ancak yeni kurulan partiler de program farklılıklarına rağmen örgütsel ve kültürel olarak içinden çıktıkları ve deneyimledikleri tek partinin hiyerarşisinden çok farklı değillerdi. Genelde parti içinde demokrasinin işlediğinin göstergesi olarak sunulan³¹ ancak kanaatimce parti yönetimin iradesi ve ihsanıyla gerçekleşmesine *izin verilen demokratik işleyiş* gerekli görüldüğü her durumda merkezî yönetimin müdahalesiyle karşılaşmış ve ortadan kaldırılabilmiştir. 1946 yılında kurulan Demokrat Partinin muhalefette ve iktidarının ilk yıllarında çizdiği resim ile 1954 ve sonrasındaki resmi arasındaki farkın nedenini partiye egemen olan iradenin karar değişikliğinde aramak gerekir³².

31 Bu yönde bkz. Eroğul, C. (1970). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 24 vd., 47 vd., 76 vd.; Küçük, T. S. (2014). s. 121 vd.; Yanık, M. (2002). s. 120.

32 Bu döneme dair çalışmalar için bkz., Yanık, M. (2002). s. 113 vd.; Küçük, T. S. (2014). s. 100 vd.; Eroğul, C. (1970).

1960 Darbesinden sonra anayasal düzen 1924 temel tercihlerine uygun olarak güncellenirken 1965 tarihinde ilk defa çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu, fiiliyatta olanı yani parti hiyerarşik yapılanmasını devletin idari teşkilatlanmasıyla uyumlulaştırmış ve bu tercih 2820 sayılı güncel Siyasi Partiler Kanunu'nda devam ettirilmiştir. Belki şöyle de söylenebilir: Türkiye'de siyasi partilerin teşkilat tasavvuru Türkiye'nin temel siyasal tercihlerinden bağımsız değildir; katı merkezîyetçi siyasi ve idari yapı, aynı şekilde siyasi parti teşkilatına da sirayet ettirilmiştir³³. Parti içi demokrasinin asgari şartları bakımından sağlanması gereken homojenlik, devletin ideolojik ve merkezîyetçi tercihi yönünden gerçekleştirilmiştir. Bu yapı ideolojik yönden katılaştırılarak 2820 sayılı Kanun'la devam ettirilmiştir.

Kanaatimce 1960 Darbesiyle oluşturulan anayasal düzen, çoğunluk diktatörlüğünü engellemenin yolunu katılımcı, kapsayıcı ve çoğulcu bir sistem biçiminde değil egemenliğin kullanımını *Anayasa'da öngörülen organlara* hasretmek suretiyle şekli demokratik meşruiyete sahip olan kurumları (parlamento ve hükümet) bu meşruiyete sahip olmayan kurumlar (ordu ve diğer *kooptasyona* dayalı bürokratik yapılar) ile dengelemede görmüş, son sözü de ikincilere bırakmıştır. 1980 darbesi bu sistemi ana düşünce olarak devam ettirmiştir. Bu durumun parti yapılanmasının çıktıkları üzerinde esaslı etkisi olduğu söylenebilir. Anayasal mühendislik çoğunluk diktatörlüğüne izin vermemiş ancak partilerin hızla yozlaşmasına ya da kısa başarı öykülerini takiben hızla tabela partilerine dönüşmesine engel olamamış veya olmamıştır. Bu durum 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Yine bir anayasal mühendislik ürünü olan seçim sisteminin de yardımıyla *yozlaşmış partiler gerçekliği* yeni kurulan AKP'nin 2002 seçimlerinde Anayasa'yı değiştirecek çoğunlukla iktidara gelmesine katkı sağlamıştır³⁴. 2007 yılında darbe tehdidi altında Anayasa Mahkemesinin kabul etmek zorunda kaldığı bir yorumla Meclis çoğunluğuna Cumhurbaşkanı seçtirilmemesi (367 Krizi) üzerine Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçimine dair Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bununla anayasa mühendisliğinde önemli

33 Benzer tespit için Küçük, T. S. (2014). s. 288 vd.

34 AKP %34,28 oranında oy almıştır. %10'luk seçim barajı nedeniyle oyların %45'i parlamentoya yansımadığı için AKP 363 Milletvekiliyle TBMM'de %66 oranında temsil imkanına kavuşmuştur. Kaynak için bkz. <https://www.ysk.gov.tr/tr/03-kasim-2002-xxii-donem-milletvekili-genel-secimi/3009> (Erişim Tarihi: 3/5/2023) ayrıca, https://tr.wikipedia.org/wiki/2002_T_C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri (Erişim Tarihi: 3/5/2023)

bir açık meydana gelmiştir. 2008 yılında da AKP hakkında üniversitelerde başörtüsü takmayı serbest bırakmak istediği için kapatma davası açılmış, partinin tam da bu nedenle laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiğine karar verilmiş, ancak kapatılma yerine devlet yardımından yarı oranında yoksun bırakılması yaptırımını uygulanmıştır³⁵. Anayasa'ya uygunluğu oldukça tartışmalı bu zorlama krizler toplumda tepkiye neden olmuş ve sistem dengesini sarsıcı bir meşruiyet kaybına yol açmıştır. Meşruiyet kaybının tetiklediği 2010 Anayasa değişiklikleri ise sistemin üzerine kurulu olduğu dengeyi bütünüyle bozmuş, militarizmi tasfiye ederken diğer yandan şekli demokratik meşruiyete dayanan siyasi kurumların devlete egemen olmasının önünü açmıştır. Aynı zamanda demokratik bir anayasal düzen fırsatı yaratan bu gelişmelerin ardından sivil toplum öncülüğünde ve talepleri doğrultusunda başlayan yeni anayasa çalışmaları ise başarısızlığa uğramıştır. Kanaatimce bu başarısızlığın temel nedenlerinden biri de parti içi demokrasi yokluğudur. Zira parti içi demokrasiye sahip olmayan siyasi partilerdeki lider hiyerarşisi ve güç temerküzü, özellikle iktidar imkânlarının denge ve denetim unsurları olmaksızın kullanılmasına imkân sağladığından baştan çıkarıcı bir etkiye sahiptir. Bu cazibe karşısında liderin sınırlandırılmaya ve sahip olduğu gücü paylaşmaya yanaşmaması, aksine güç konsantrasyonunu tahkim edici bir siyasal söylem ve pratiğe doğru ilerlemesi şaşırtıcı olmamalıdır. Nitekim 2013'te demokratik anayasa beklentisi yerini olağanüstü bir siyasal atmosfere bırakmış, nihayet 2017 yılında olağanüstü hâl şartlarında, dolayısıyla tam da *anayasal kararlar için zorunlu ve yaşamsal olan özgürlüklerin durdurulduğu bir ortamda* gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle parti içindeki güç temerküzü anayasal düzene de sirayet ettirilmiş, bir bakıma fiilî durum hukukileştirilmiş³⁶ ve anayasal düzen demokratik hukuk devleti niteliğini temel parametreleri itibarıyla kaybetmiştir³⁷. Bu şekilde 1923-1950 arasında parti içi demokrasinin yokluğu ve iktidarın esasen tüzüğe göre somutlaştığı anayasal tablo 2013 sonrası tekrarlanmış, 2017 ile birlikte de anayasal düzeyde kurumsallaşmıştır.

35 AYM, E.2008/1 (SPK), K.2008/2, 30/7/2008.

36 2017 Referandumuna giden süreç, MHP lideri Devlet Bahçeli'nin *fiilî durumu hukukileştirme* önerisi ile başlatılmıştı. Bkz. 11.10.2016 tarihli internet siteleri.

37 Nitekim bu tespit Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyi kurumları tarafından da tespit edilmiştir. Bkz. Venedik Komisyonu Kararı, Turkey-Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, 13/3/2017, CDL-AD(2017)005, § 133. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e) (Erişim Tarihi: 15/8/2021)

Yasama organı ile Anayasa Mahkemesinin bu sonucun sağlanmasında sorumluluğu bulunmaktadır. 1961 Anayasası döneminde Siyasi Partiler Kanunu'nun ilk hâlinde bulunan ön seçim zorunluluğunun 1783 sayılı Kanun'la kaldırılıp partilerin iç özerkliklerinin bir konusu olarak kabul edilmiş olması, 1982 Anayasası döneminde de Kanun'un ilk hâlindeki ön seçim zorunluluğunun 1986 yılında 3270 sayılı Kanun'la aynı gerekçeyle kaldırılması ve Anayasa Mahkemesinin bunun Anayasa'ya uygun olduğun karar vermiş olması³⁸ Türkiye'de demokrasi iddiası ve ihtimali için kırılma anları olarak kabul edilebilir.

Parti içi demokrasi ile demokrasi ilkesinin korunması arasındaki bu yaşamsal ilişki, bu kadar aşikâr ve ampirik olarak saptanabildiği hâlde parti içi demokrasinin yokluğu Türkiye'de mücadelecî demokrasi aracı olarak görülmemiş, siyasi partilerin değerlendirilmesinde politik ve hukuki alanda pek dikkate alınmamıştır.

IV. GELENEKSEL BAKIŞ AÇISININ İŞLEVSİZLİĞİ

Mücadelecî demokrasiye ilişkin geleneksel yaklaşım “*demokratik devlet-demokrasi düşmanı*” ikileminden hareket etmekte, demokrasi düşmanı olan partilerin demokrasiyi ortadan kaldırmasına müsaade edilemeyeceğini kabul etmektedir. 20. yüzyılda egemen olan bu yaklaşım, siyasi partilerin istisnai olarak (şiddet ve demokrasiyle bağdaşmayan siyasal model arayışı) kapatılmasının meşru görülmesi biçiminde somutlaşmaktadır. Bu çerçevede Almanya'da 1952 ve 1956'da iki parti kapatılmıştır. İspanya'da ise bir parti kapatılmıştır. Bu kapatmalar aynı gerekçelerle AİHM/K tarafından meşru görülmüştür³⁹.

Parti kapatma olgusunun tartışıldığı bu geleneksel ortamda iki çelişki ve açmaz karşımıza çıkmaktadır: (a) Özgürlükçü demokratik bir düzene ve anayasaya yönelik bir tehdidi savmada *ağırlıkları itibarıyla önemsiz* anayasaya aykırı partilerin kapatılması zorunluluk arz etmiyor⁴⁰. Buna

38 AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987.

39 *Komünist Parti ve Diğerleri/Almanya; Herri Batasuna and Batasuna/İspanya*, B. No: 25803/04 ve 25817/04, 30/6/2009. SRP Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuruda bulunmamıştır. Refah Partisi kapatma kararı da Anayasa Mahkemesinin gerekçelerinden bağımsız olarak şiddet ve demokrasiyle bağdaşmayan rejim tasavvuru nedeniyle sözleşmeye uygun bulunmuştur, *Refah ve diğerleri/Türkiye* [BD], B. No: 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, 13/2/2003.

40 Alman Anayasa Mahkemesinin Milliyetçi Almanya Partisi davasında anayasaya aykırılık tespiti yapmasına rağmen partinin tehdit potansiyelinin düşüklüğü nedeniyle kapatmayı gerekli görmemiştir, bkz. NPD-Verbotsverfahren BVerfGE 144, 20.

karşın (b) sosyal tabanı güçlü olan anayasaya aykırı partilerin kapatılması da özgürlükçü demokratik düzene yönelik tehdidi ortadan kaldırmayacağı için *işlevsiz kalabiliyor*⁴¹. Mücadeleci demokrasi anlayışının kurumsallaştığı Almanya’da dernek ve parti kapatma ile temel haklardan mahrumiyet gibi mücadeleci demokrasi enstrümanlarının demokrasinin korunmasına katkısı olup olmadığı hususu da tartışmalıdır⁴². Hatta anayasaya aykırı siyasi partilere karşı daha çok düşünce ve söylemle mücadele edilmesinin gerekliliği savunulmuştur⁴³.

21. yüzyılda demokrasiye bağlı olmayan bir parti yok denecek kadar azdır. Buna karşın demokrasi endekslerine göre global düzlemde demokraside gerilemeler yaşandığı da bir gerçektir. Demokrasi ve hukuk devleti, marjinal ve radikal partilerden çok program ve amaç bakımından demokrasiye bağlı olan siyasi partilerin iktidarda olduğu pek çok Avrupa ülkesinde hızla gerilemektedir. Popülizm olarak nitelendirilen bu yeni gerileme dalgasının müsebbibi, darbeler veya radikal partiler değil daha çok ideolojik keskinliği bulunmayan pragmatik kitle partileridir. Bu ülkelerdeki siyasi partilerin ortak özelliği ise parti içi demokrasinin işlememesi veya bunu mümkün kılacak bir kurumsal yapının bulunmamasıdır⁴⁴. Buna rağmen parti içi demokrasi ile mücadeleci demokrasi arasında bu gerçekliği kapsayabilen bir ilişkinin kurulmaması, en azından 21. yüzyıl için şaşırtıcıdır. Venedik Komisyonu yaklaşımını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür⁴⁵.

41 Hesse, K. (1993). *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 19. Aufl., Heidelberg: C. F. Müller Verlag, s. 282, Fn. 5.; Schuster, R. (1968). “Relegalisierung der KPD oder Illegalisierung der NPD? Zur politischen und rechtlichen Problematik von Parteiverboten”, *ZfP*, C. 15, 413-429’dan aktaran, Henkel, M. ve Lembcke, O. (2001). “Wie sinnvoll ist ein Verbot der NPD?”, *Kritische Justiz*, C. 34, s. 20.

42 *Isensee*, bu katkıyı Almanya için reddetmektedir. Bkz., Isensee, J. (2003). *Verbotene Bäume im Garten der Freiheit, Das Tabu im Verfassungsstaat*, içinde, Depenheuer, O. (Hrsg.), *Recht und Tabu* (ss. 115-140), Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 130; aksi yönde Papier, H-J ve Durner, W. (2003). “Streitbare Demokratie”, *AöR*, 128, s. 350.

43 Klopfer, M. (1994). *Verfassungsgebung als Zukunftsbewältigung aus Vergangenheitserfahrung*, <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/2236/Klopfer.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: 19/5/2023), s. 25; Leggewie, C. ve Meier, H. (1995). *Republiksschutz. Maßstäbe für die Verteidigung der Demokratie*, Hamburg: Rovohlt, s. 223; Henkel, M., Lembcke, O. (2001). s. 14, 25 vd.

44 Türkiye bakımından benzer değerlendirmeler için bkz. Lancaster, C. (2014). “The Iron Law Of Erdogan: The Decay From Intra-Party Democracy To Personalistic Rule”, *The World Quarterly*, Vol. 35, No. 9, s. 1672-1690.

45 Guidelines on Political Party Regulation by OSCE/ODİHR and Venice Commission, CDL-AD(2010)024, 25/10/2010, § 109 vd.

Mücadeleci demokrasi etkili olacaksa, mücadelenin parti içinde başlaması gerekir. Zira demokrasi parti içinde tesis edilmemiş, güvenceye kavuşturulmamış ve yaptırma bağlanmamış ise demokrasi baştan kaybetmiştir. Bu nedenle mücadeleci demokrasiyi siyasi parti ile devletin karşı karşıya geldiği aşamada değil, kuruluş ve iç örgütlenme aşamasında etkinleştirmek zorunlu ve anlamlıdır.

V. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ NEGATİF ÖZGÜRLÜK ALANI MIDIR?

Hemen belirtelim ki mücadeleci demokrasi araçlarının yalnızca parti hukukuyla, özellikle parti kapatmayla sınırlı anlaşılması pek çok sorunu perdeleme imkânını sağlamaktadır. Demokrasi kurumlar ve prosedürler sistemidir. Demokratik kültürün ifadesi olan demokratik değerler ancak kurumlar ve prosedürlerin işlemesiyle vücut bulur ve bir kültür olarak demokrasinin işlemesine katkı sağlar. Demokrasi öncelikle kurumlar ve usuller sistemi ise mücadeleci demokrasi araçlarının da öncelikle kurumlar ve usuller ile ilişkili olarak ele alınması, en azından bu boyutunun ihmal edilmemesi gerekir. Bu durumda akla parti içi demokrasiyi mücadeleci demokrasi aracı olarak tayin etmek bir temel hak sınırlaması oluşturup oluşturmadığı sorusu gelir.

Demokrasi en yalın hâliyle halkın halk tarafından halk için yönetilmesi olarak nitelendirilebilir⁴⁶. Toplumsal irade oluşumu (1), yönetim unsuru olarak devlet teşkilatı (2) ve toplumsal iradenin örgütlenip devlete egemen kılınması (3) üç halka olarak demokrasinin ana omurgasını oluşturmaktadır. Kurumlar ve usuller kapsamında demokratik yaşam için zorunlu olan (a) bireysel ve kolektif özgürlükler (ifade, basın, bilim ve sanat, dernek, sendika, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlükleri) birinci halka, (b) devletin yapılanması alanlarındaki güvenceler ve kurumsal tercihler ikinci halka ve (c) siyasi partiler de üçüncü (aslında "ara") halka biçiminde demokrasinin kaderini belirler.

(a) Demokratik bir toplum için yaşamsal addedilen bireysel ve kolektif özgürlükler (AİHM 8-9-10-11) Anayasa'nın 13. ve AİHS kapsamında güvence altına alınmıştır. Ancak özgürlüklerin anayasal güvence altına alınarak *korunması* boyutuyla sınırlı bir mücadeleci demokrasi, esasen bu güvencelerin sağlanması için girişilen toplumsal mücadeleler biçimine indirgenir. Bu durumda mücadeleci demokrasi devlet iktidarına karşı

46 Lincoln, A. (1863). *The Gettysburg Address*, November 19, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm> (Erişim Tarihi: 19/5/2023)

verilen bir mücadelenin sıfatına dönüşür. Bu tespit yanlış olmamakla birlikte eksiktir zira mücadelecî demokrasi demokrasinin topyekûn korunmasına dönük araçlar ve tedbirler bütünü olarak anlaşılmalıdır.

(b) Demokrasi sadece aşağıya doğru değil, aynı zamanda yukarıya doğru da *mücadelecî* olmalıdır. Mücadelecî demokrasi sadece ulusun yönetim aracı olarak devletin toplumdan kaynaklı tehditlere karşı korunmasında değil hatta daha çok demokrasinin devlet organları vasıtasıyla zayıflatılması ve ortadan kaldırılmasına karşı bir araçtır⁴⁷. Devlet otoritesi demokrasinin gereklerine göre kurumsallaştırılmadığında, diğer bir ifadeyle devlet hem toplumun demokratik iradesinin egemen olmasını sağlayacak ve hem de kötüye kullanım yollarını engelleyecek şekilde yapılandırılmadığında devlet otoritesi mücadelecî demokrasinin meşru aktöründen çok, konusu hâline gelir. Bu nedenle demokratik meşruiyet zinciri, toplumsal irade ile kamu gücü arasındaki bağlantıyı kesintisiz bir şekilde kurmalı; demokratik denge ve denetim araçları oluşturulmalı, özellikle erkler yatay, dikey, zamansal ve kişisel boyutuyla ayrılmalıdır. Bu şekilde anayasal düzen hem özgürlüklerin güvencesi olur hem de ulusal iradenin rasyonel uygulama aracı hâline gelir.

(c) Mücadelecî demokrasinin toplumsal irade ile devlet aygıtı arasındaki ara halkası ise siyasi partilerdir. Siyasi partiler toplumsal alan ile devlet alanı arasında demokratik işleyişi mümkün kılan, toplumun gücünü devlete aktaran, onu devletin gücüne dönüştüren bir diferansiyel mekanizması veya transmisyon/aktarım dışlisine/kayışına⁴⁸ benzer. Bu mekanizmanın işleyişi, ilişkinin kaderini belirler. Toplumsal iradenin devlete egemen kılınmasının aracı olabileceği gibi, devlet mekânında oluşan iradenin topluma egemen olmasının da aracı olabilir. Devleti ve toplumu yozlaştırabilir, ilişkileri parçalamak suretiyle devlet ile toplum arasındaki meşruiyet ilişkisini zedeleyebilir ve bu şekilde devletin devlet olma iddiasını çökertebilir.

Toplum ile devlet arasındaki egemenlik ilişkisinin kurulma biçimi yaşamsaldır. Bu ilişkide üç adet “*Nasıl?*” sorusuna verilecek cevap belirleyicidir.

47 Becker, J. (1992). Die Wehrhafte Demokratie des Grundgesetzes, içinde Isensee, J. ve Kirchhof, P. (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts*, Bd. VII, Heidelberg: C. F. Müller. Rn. 18.

48 Wietschel, W. (1996). *Der Parteibegriff*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, s. 46.

- Toplumsal alanda “*Nasıl?*” sorusuna verilecek cevap, özgür, müzakereci ve sorumluluk bilincinin belirleyici olduğu bir kamusalılığın sağlanmasıdır.
- Devlet alanında “*Nasıl?*” sorusuna verilecek cevap, devletin demokratik kurumlar ve prosedürlerle biçimlendirilmesi, devlet iktidarının erkler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmalarıyla hem sınırlandırılması hem de rasyonelleştirilmesidir. Erkler ayrılığının anlam ifade etmesi için yatay, dikey, zamansal ve kişisel olarak ayrılması, ayrıca toplumsal çeşitliliğin bu erklerle yansıtılması gerekir.
- Ara alan olarak nitelendirilebilecek siyasi partiler alanında “*Nasıl?*” sorusuna verilecek cevap ise “*Nasıl bir siyasi parti?*” sorusuyla bağlantılıdır, dolayısıyla partinin organizasyonunun parti içi irade oluşumunun ve usullerinin demokratik olması şeklinde cevaplandırılır.

Bu üç alanın birinde demokrasinin bulunmaması, demokrasinin “*sacayağı*” dediğimiz varoluşsal şartlarında eksiklik anlamına gelir ve demokrasi iddiasını ortadan kaldırır.

Toplumsal alanın belirleyici özelliği *özgürlük* alanı olmasıdır. Bu alanda bireysel özgürlükler için geçerli olan *kuşku hâlinde özgürlük lehine yorum* ilkesi geçerlidir. Devlet alanı *yetki ve sorumluluk* alanıdır ve bu alanda hak değil yetki ve sorumluluk söz konusudur. Siyasi partiler alanı ise *özgürlük ile yetki ve sorumluluğun karşılaştığı* bir alandır. Bu nitelikleriyle siyasi partiler diğer örgütlü yapılardan ayrılır⁴⁹.

Siyasi partiler iktidara geldiklerinde kullanmaya başladıkları kamu gücü tüm yurttaşlara ait olduğundan devlet işleyişine hâkim olan tüm ilke ve kurallara tabi bir şekilde hareket etmek zorundadır. Kamu gücü, imkân ve araçlarıyla eşitlik ilkesi gereğince tüm yurttaşların yararına (kamu yararı) kullanılır, siyasi parti yarışının ve rekabetinin söz konusu olduğu her durumda bu imkân ve araçların kullanımından sakınılır.

Siyasi partiler alanında yurttaşların bir siyasi partiye girme, partiden çıkma, siyasi parti içinde faaliyette bulunma ve siyasi parti kurma eylemlerini, bireysel boyutu nedeniyle bir özgürlük alanı içinde

49 Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 63 vd.

değerlendirmek gerekir. Ayrıca özgürlük boyutu siyasi partilere devlet tarafından gerçekleştirilecek müdahalelere ve etkileme çabalarına karşı güvence sağlamaktadır. Siyasi partilerin program, ideoloji, siyasi hedefler ve amaçlar bakımından özerkliği de bu kapsamdadır. Devletin ideolojik veya politik homojenleştirme çabası meşru değildir. Bu boyut aynı zamanda siyasi partiler bakımından *dışsal özgürlük* olarak nitelendirilebilir⁵⁰.

Bununla birlikte kamu gücünün kullanımı, dolayısıyla egemenliğin etkili kılınması tüzel kişi olarak siyasi parti eliyle mümkündür. Egemenliğin kullanımında yetki ve sorumluluk geçerlidir. Egemenlik alanı siyasi partilerin özgürlük alanı olmayıp üstlenmeye talip oldukları bir yetki ve sorumluluk alanıdır. Bu sorumluluğu işlevine uygun bir şekilde yerine getirmenin güvencesi, siyasi partiye hâkim kişi veya grubun ideolojik, ekonomik, psikolojik veya sair motivasyonuna göre değişebilecek bir niyet beyanı olamaz. Demokratik işleve uygun sorumluluğun güvencesi, ancak *demokratik olmak zorunda olan bir irade* olabilir. Bu güvencenin sağlanacağı yer de öznel kişi veya grup iradesi değil nesneliği nesnellik aracı olarak hukuk yoluyla oluşturulan organ iradesi sağlayabilir. Organ iradesini belirleyen şey ise örgütlenme tasarımıdır. Bu nedenle egemenliğin buna bağlı olarak da egemenliğin kullanımını mümkün kılan yapı olarak siyasi partinin örgütlenmesi, siyasi parti iradesinin inşası ve karara dönüşümü bir özgürlük alanı olmayıp ağırlıklı olarak yetki ve sorumluluk alanıdır.

Anayasanın 12. maddesinde yer alan *ödev* bir tüzel kişi olarak siyasi partiler bakımından özel bir ağırlık kazanır, aynı zamanda nitel olarak farklılaşır. Dışsal özgürlükler alanında *ödev bilinci* normlar ve yaptırım araçlarıyla dışarıdan destekle, *olması gereken* (sollen) biçiminde oluşturulurken, siyasi partiler alanında *ödev bilinci*, örgütlenme tasarımıyla *olan* (sein) biçiminde kurum doğasına işlenir, onun ontolojisinin parçası hâline getirilir. Siyasi parti ancak bu koşullarda demokratik işlevine *elverişli* hâle gelir. Bu alanda meşruluk sağlayan husus, özgürlükten çok *tüzel* kişi olan siyasi partiyi varoluşsal olarak gerekli kılan *işlevdir* ve geçerli olması gereken ilke de *demokratik işlevsellik lehine yorum ilkesidir*.

Yurttaşların bir araya gelerek kolektif bir irade oluşturmak suretiyle siyasal katılım hakkını kullanabilmeleri, parti yapılanmasının bu özgürlüğe *elverişli* olmasına bağlıdır. O hâlde parti içi demokrasi esas

50 Dışsal ve içsel özgürlük alanı ayrımı için bkz. Hesse, K. (1993). Rn. 174.

itibarıyla siyasi partilerin özerklik/özgürlük alanıyla ilgili bir konu olmayıp⁵¹ aksine özgürlüğün imkânı olması nedeniyle dev, işlev ve sorumluluk alanıyla ilgilidir, dolayısıyla *içsel özgürlüğün* yapı taşıdır.

Anayasa Mahkemesinin içtihatlarında parti içi demokrasi her ne kadar özerklik/özgürlük alanıyla ilgili olarak konumlandırılırsa⁵² da kararlarda karşı oy düzeyinde de olsa buna yönelik bir itiraz olduğu ve bu *zgrlk* alanlarının sınırlandırılmasına yönelik yeni anlayışlara yer verildiği dikkat çekmektedir. Mahkemenin güncel bir bireysel başvuru kararında, karşı oy yazısında, *“Siyasi partilerin parti içi demokrasinin sağlanması ile i işleyişi, devletin müdahale alanı dışına, parti tüzüğü ve ilkelerine bırakılarak temin edilebilecek ise de, Siyasi partilerin varoluş nedeninin salt kendi ilkesel değerlerine hizmetten öte, ortak payda da demokratik düzene olan katkısı da göz önüne alındığında, getireceği kamusal yararın sahip olduğu önemle orantılı olarak kamu otoritesince gerek topluma gerek kendisine verebileceği zararlara karşı, kontrol ve denetlenmesi de bir zorunluluktur”* denilerek siyasi partilerin işlevinden yola çıkılarak sorumluluk ve denetim esasına vurgunun tartışıldığı grlmektedir⁵³.

Siyasi partilerin işlevleri anayasal ve yasal tanımlardan okunabileceği gibi, öğretide de uzlaşı içinde belirlenmiştir. Demokratik sistemlerde siyasi partiler toplumsal iradenin oluşumunu, devlet alanına aktarımını ve egemenliğin kullanımını mümkün kılarlar. Bu tanım gereği siyasi partiler bir kişinin, ailenin veya çıkar grubun yahut bir *polit-büronun* iradesini değil, toplumun iradesini egemen kılmak üzere var olan, bu işlevle varoluşunu meşrulaştıran kurumlardır. Bu nedenle siyasi partilerde irade oluşumu tabandan tavana doğru gerçekleşmek zorundadır, ki bu zorunluluk lider ilkesini mutlak bir surette dışlar. Taban iradesinin teşkilata egemen olması için, siyasi partinin örgütlenmesi yetkinin paylaşımı, kötüye kullanılmasının engellenmesi, sınırlandırılması ve rasyonelleştirilmesi ilkelerine göre gerçekleşmelidir. Bu da bir çeşit erkler ayrılığı ile denge-denetim mekanizmasının parti içinde tesisini zorunlu kılar. Cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği veya diğer kamusal pozisyonlara gösterilecek adaylıkların lider veya grup iradesine göre değil, partinin

51 Anayasa Mahkemesi bu konuda aksi bir görüşü savunmaktadır, bkz. AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987; AYM, E.1987/23, K.1987/27, 9/10/1987.

52 Anayasa Mahkemesi bu konuda aksi bir görüşü savunmaktadır, bkz. AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987; AYM, E.1987/23, K.1987/27, 9/10/1987.

53 ye Serruh Kaleli'nin karşıoy yazısı, *Metin Bayyar ve Halkın Kurtuluş Partisi* [GK], B. No: 2014/15220, 4/6/2015.

demokratik yolla tabandan hareketle oluşan iradesine göre belirlenmesini gerekli kılar, ki ön seçim gibi araçlar bu nedenle yaşamsaldır. Tüm bu unsurlar parti içi demokrasinin temel unsurlarındandır.

Görüldüğü üzere parti içi demokrasi, siyasi partilerin anayasal işlevlerini yerine getirmesinin, bununla bağlantılı olarak da anayasal düzenin temel tercihlerinden olan demokrasi ilkesinin ön şartıdır. Günümüz demokrasilerinde demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti her birbirinin bileşeni hem de varlık koşuludur. Parti içi demokrasi yokluğu sadece demokrasi ilkesini değil, aynı zamanda hukuk devleti ilkesini de zedeler, insan haklarına ilişkin güvence mekanizmalarını işlevsizleştirir. Demokrasinin varoluşsal şartlarından olan parti içi demokrasinin yokluğu veya eksikliği bu nedenle partilerin özerklik yahut özgürlük alanı olarak değerlendirilemez⁵⁴.

VI. YÜKÜMLÜLÜK HALKALARI

Parti içi demokrasinin tesisi yalnızca siyasi partilere ait bir sorumluluk değildir. Kişi özgürlüklerinden farklı olarak dernek ve sendikalarda olduğu gibi siyasi partilerin kurulabilmesi ve işleyebilmesi için yasal düzenleme gereklidir. Siyasi partilerin *tüzel kişi* oluşları zaten doğası gereği yasamanın düzenleme yapmasını gerektirmektedir. Kurumsal özgürlükler yasa olmaksızın kullanılabilir nitelikte değildir. Bu da siyasal özgürlüklerin hem içeriksel hem de kurumsal boyutuyla yasama tarafından düzenleme yükümlülüğü kapsamında olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁵

Kurumsal özgürlüğün amacına uygun olarak kullanımı için gerekli kurumsal tedbirler devletin daha somut ifadeyle yasamanın yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, siyasi partilerin ulusal iradenin oluşumu ve ulusal bütünlüğü sağlamadaki yaşamsal nitelikteki⁵⁶ kamusal işlevleri nedeniyle özellikle önemlidir⁵⁷. Alman Anayasa Mahkemesi siyasi partileri, ulusal bütünlüğü sağlamadaki işlevleri nedeniyle anayasal teşkilatın ve anayasaca düzenlenmiş siyasal yaşamın

54 *Klein-Maunz-Dürig*, Bd. III, Rn. 317.

55 Aynı yönde bkz. Towfigh, E. V., Keesen, J. ve Ulrich, J. (2020). Art. 21 GG, içinde Kahl, Waldhoff, Walter (Hrsg.), *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*, Heidelberg: C. F. Müller Verlag, Rn. 442 vd.

56 Leibholz, G. (1952). *Der Strukturwandel der modernen Demokratie*, Heidelberg: C. F. Müller Verlag, s. 89 vd.

57 Leggewie, C., Meier, H. (1995). s. 371.

bütünleyici/zorunlu parçası olarak görmektedir⁵⁸. Mahkeme daha da ileri giderek Alman Anayasası'nın 21. maddesindeki "[i]ç düzenleri demokratik ilkelere uymalıdır." ifadesinin "demokratik ilkelere temel esasları itibariyle aykırı bir şekilde örgütlenmeyi yasakladığı" nı kabul etmektedir⁵⁹. Bu hususta Alman yasa koyucularının bilinçli bir şekilde hareket ettikleri, demokratik partilerin demokrasinin kabusuna dönüşmesi konusunda dikkatli oldukları görülmektedir⁶⁰.

Siyasi partilerin ödevlerini ve kamusal işlevlerinin gereğini yerine getirmeleri için yasa koyucunun parti içi demokrasinin temel gereklerini mümkün kılacak hukuki yapı ve usuller öngörmesi gerekmektedir. Partilerin politikalarını belirlerken şeffaf ve kamuya açık oluşları ile hesap verilebilirlik ilkeleri için gerekli yasal, kurumsal ve prosedürel tedbirlerini almak da devletin pozitif yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir.

Yasa koyucunun parti içi demokrasinin asgari koşullarına ilişkin yasal düzenlemelerinden sonra parti içi demokrasi konusundaki ikinci yükümlülük halkasında siyasi partiler yer alır. Zira parti içi demokrasi ilkesinin ikinci muhatabı siyasi partilerdir. Yasa siyasi partiler hukukunu iç işleyiş bakımından özerklik/otonomi-ödev/yükümlülük dengesini gözetmek suretiyle kurar, asgari yasal şartları belirler, aynı zamanda işlevselliğin gereği olan normatif yükümlülükler, direktifler ve hedefler tayin eder. Bu şekilde anayasal direktifi somutlaştırır, yaşama geçirir. Siyasi partiler bu çerçevede tüzüklerini ve iç düzenlemelerini yapar, uygulamayı bu çerçevede sürdürür.

Yasama organının parti içi demokrasinin asgari koşulları bakımından yasal düzenleme yükümlülüğünü tam yerine getirmemiş olması, bir imkânsızlığa yol açmadığı sürece, parti içi demokrasi ilkesinin asgari koşullarını tüzükler ve iç düzenlemelerle sağlama yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü parti içi demokrasi zorunluluğu demokrasi ilkesinin işleyişi bakımından geleneksel parti kapatma nedenleri olarak tayin edilen anayasal değerlere aykırılığa oranla ikincil

58 %7,5 Sperrklausel BVerfGE 1, 208 (225); Klagebefugnis politischer Parteien 4, 27 (30); KDP-Verbot 5, 85 (388).

59 SRP-Verbot BVerfGE 2, 1 (14).

60 1960'ta dönemin Adalet Bakanı Schröder'in ifadesiyle "Yasal düzenlemelerinin ikinci hedefi de demokratik nitelikleri tartışmasız siyasi partilerin iradesinin çok güçlü parti oligarşileri tarafından içinin boşaltılmasının engellenmesidir." Atf için bkz. Lohmar, U. (1963). *Innerparteiliche Demokratie*, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, s. 136.

nitelikte değildir, aksine bu değerlerin ön şartı, eksikliği durumunda bu değerlerin tamamı için tehlike yaratacak zemindir.

Üçüncü kümede ise gözetim ve denetim organları yer alır. Türkiye’de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Yüksek Seçim Kurulu ve Anayasa Mahkemesi Anayasa ve yasalarla yükümlü kılınmıştır. Bu üç anayasal kurum emredici bir Anayasa kuralı olarak parti içi demokrasinin etkin kılınmasının doğrudan muhataplarıdır. Bu kurumların uygulaması, parti içi demokrasinin ve bununla bağlantılı olarak esasen bir bütün olarak anayasal düzenin kaderini belirler.

Anayasa Mahkemesi parti içi demokrasinin asgari koşullarını norm denetiminde, bireysel başvuru yolunda, parti kapatma davalarında ve ihtar başvurularında etkili kılma yükümlülüğü altındadır. Bununla birlikte içtihat bilançosu Mahkemenin parti içi demokrasiyle böyle bir yükümlülük ilişkisi kuramadığını göstermektedir. Mahkeme, devletlerin parti içi demokrasiyi sağlamaya yönelik yükümlülüklerinin siyasi partilerin kendi iç işleyişlerine ilişkin faaliyetlerine gereksiz bir müdahaleyi engellemek amacıyla sınırlı olması gerektiği anlayışını kabul etmekte ve *iç işleyiş* kavramı konusunda sessiz kalarak söz konusu yükümlülüklerle ilişkin bir belirleme yapmaktan kaçınmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde yükümlülük ilişkisini neredeyse sadece devlet yardımının neden gerekli olduğunu gerekçelendirmek için kullanılmış görünmektedir. Mahkemeye göre *“Siyasî partilerin ... amaçlarına ulaşabilmeleri için gerekli, yeterli maddî ve nakdî olanaklara sahip olmaları zorunludur. Milletvekili ve yerel yönetimler seçimlerine katılarak ‘millî iradenin’ oluşmasını sağlamayı temel hak ve ödev olarak üstlenen siyasi partilerin yaşamalarına ve gelişmelerine halkın ilgisinin yeterli olmadığı durumlarda, çok partili demokratik düzenin gerekli kıldığı ölçüde devletçe yardım yapılmasından yoksun kılmak, onların paraca güçlü kimi kişi ve kuruluşların etki ve baskısı altına düşme tehlikesi ile karşılaşmalarını istemek olur ki, bunun hukuksallığı tartışılır. Parti içi çalışmalarını demokrasi esaslarına uygun olması zorunluluğunu zedeleyen böyle bir tehlike ancak devletin yardımıyla giderilebilir. Yardımda bu bakımdan kamu yararının bulunduğu açıkça ortadadır. Öte yandan Anayasa’nın 5. maddesine göre ‘... Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak...’ devletin temel amaç ve görevlerindedir. Hazine yardımı bu görev kapsamındadır”⁶¹.*

61 AYM E.1988/39, K.1989/29, 6/7/1989.

VII. BİR ANAYASAL DİREKTİF OLARAK PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

A. TAKDİRE BIRAKILMIŞ BİR DİREKTİF DEĞİLDİR

Anayasa'nın 69. maddesinin 1. fıkrası siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarının demokrasi ilkelerine uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır⁶². "... demokrasi ilkelerine uygun olur." ifadesi takdir yetkisi sunan bir önerme değildir. Anayasanın emredici direktifinin hukuki etkinliğini ve geçerliliğini yasa koyucunun iradesine bağlamak mümkün değildir. Parti içi demokrasi direktifi, Anayasanın 68. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "[s]iyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır." önermesiyle birlikte değerlendirildiğinde başka bir sonuca da ulaşmak mümkün değildir. Parti içi demokrasi, demokrasinin vazgeçilmez koşullarının parti içinde de geçerli kılınması anlamına gelir. Bu doğaldır zira teşkilatı demokratik olmayan siyasi partiler er ya da geç devleti enfekte ederler ve kaçınılmaz olarak da demokratik düzeni tehlikeye atarlar⁶³. Hesse'nin ifadesiyle "[a]ncak demokratik siyasi işleyiş kaynağında güvence altına alındığında, devlet düzleminde de güvence altına alınmış olur."⁶⁴

Alman Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin Anayasada öngörülen güvence ve ayrıcalıklardan "ancak demokratik özgürlükçü anayasal düzen zemininde duran siyasi partilerin yararlanabileceğini"⁶⁵ vurgulamak suretiyle sadece amaç yönünden değil teşkilatlanma biçimi itibarıyla da demokratik olmanın zorunluluğuna işaret etmektedir.

Bu niteliğiyle parti içi demokrasi zorunluluğu, yasa koyucu için yaşama geçirme yükümlülüğüyle sınırlı olarak anlaşılabilir, bunun yanında siyasi partiler bakımından doğrudan bağlayıcı bir anayasal direktiftir⁶⁶. Parti içi demokrasi bir anayasal direktif olarak tüzükler ve parti içi yönetmeliklerin düzenlenmesinde, uygulanmasında ve parti içi demokrasiyle ilişkili tüm çalışmalarda takdir alanının sınırlarını belirler. Dolayısıyla aynı zamanda denetimin kriteridir.

62 Kural kapsamı itibarıyla faaliyetleri de kapsadığı için parti içi demokrasi ilkesiyle sınırlı olarak anlaşılabilir. Bu ifade biçimine ilişkin haklı eleştiri için bkz., Küçük, T. S. (2014). s. 133.

63 Klein-Maunz-Dürig, Bd. III, Rn. 320; BK-Henke Art. 21 Rn. 262.

64 Hesse, K. (1999). *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 20. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, Rn. 175.

65 Mahkeme siyasi partilere ilişkin her iki tarihi kararında da bu ifadeyi tekrarlamaktadır. BVerfGE 2, 1 (73); 5, 85 (134).

66 Alman siyasi partiler hukuku bakımından aynı sonuç için bkz. König, G. (1993). *Die Verfassungsbindung der politischen Parteien*, Berlin: Duncker & Humblot Verlag, s. 94.

Parti içi demokrasi kurumsal ve prosedürel olarak sağlanmış olsa bile işleyişindeki eksiklikler üyelerin siyasete ve partilerinin politikasına olan ilgisizlikleriyle bağlantılı olduğu sürece elbette hukukun konusunu oluşturmaz. *Grimm*'in ifadesiyle normlara olan ilgi ve gayretin normlarla tesisi mümkün değildir⁶⁷. Bununla birlikte içselleştirme/ilgisizlik gibi hukukun konusunu oluşturmayan bir boyutun varlığı, parti içi demokrasinin kurumsal ve prosedürel yönünün doğrudan hukukun konusunu oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. Aynı değerlendirme demokrasi, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, insan haklarına saygı ilkeleri bakımından da geçerlidir.

B. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ DİREKTİFİ BİR SINIRLAMA DEĞİLDİR

Parti içi demokrasi yurttaşların siyasal katılımlarını organize etme işlevlerinin zorunlu bir sonucudur. Yurttaşların katılımlarını etkili kılacak imkânlar, ancak ve ancak siyasi partilerin demokratik yapı ve usullere göre yapılandırmasıyla sağlanabilir. Siyasi partilerin işlevi açısından değerlendirildiğinde parti içi demokrasi zorunluluğu siyasi parti özgürlüğünün sınırlanması anlamına gelmez. Parti içi demokrasi yoluyla partiler özgürleştirilir ve siyasal işleyiş özgürlüğü kaynağında güvence altına alınmış olur⁶⁸.

Bu nedenle parti içi demokrasi siyasi partilerdeki özgür siyasal irade oluşumunu imkansızlaştıran veya zedeleyen her tür eğilimi hedef almaktadır⁶⁹. Siyasi partiler demokratik iç yapı ve işleyişleri mümkün olmadan ulusal iradenin oluşumuna katkı sağlayamaz⁷⁰.

Parti içi demokrasi zorunluluğu, yukarıda belirttiğimiz özgürlük boyutunu etkilediği yahut asgari şartların ötesinde zorunluluklar ve yükümlülükler getirdiği oranda bir özgürlük müdahalesine dönüşebilir ve ölçülülük denetiminin konusunu oluşturabilir. Bu durumda siyasi parti özgürlüğü ile parti içi demokrasi zorunluluğu arasında bir dengenin sağlanması gerekebilir. Venedik Komisyonunun parti içi demokrasi konusunda asgari koşullar ile sair hususlar arasında herhangi

67 Grimm, D. (1995). Politische Parteien, içinde Benda, E., Maihofer, W. ve Vogel, H-J. (Hrsg.), *Handbuch des Verfassungsrechts I* (ss. 599-657), Berlin: De Gruyter, Rn. 39.

68 Morlok, M. (2006). s. 297 vd.

69 Hesse, K. (1999).

70 Kunig, P. (2005). Parteien, içinde Isensee, J. ve Kirchhof, P. (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts III* (ss. 297-357.), 3. Aufl., Heidelberg: C. F. Müller Verlag, Rn. 32.

bir ayırım yapmaksızın *ayrıntılı düzenlemelerden kaçınılması önerisini* de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim Komisyon 2020 yılında güncellediği “*Siyasi Parti Düzenlemeleri zerine İlkeler*” çalışmasında, parti içi demokrasi olgusunun daha fazla ne çıktığı ve uyarının parti özgürlüğü ile işlevi arasında özgürlüğü ve düşünsel çoğulculuğu zedelemeyecek bir denge kurulması gereğiyle sınırlandığı grlmektedir⁷¹.

Bununla birlikte parti içi demokrasi ilkesinin kural olarak parti özgürlüğü ile yarışmadığı, özgürlüğü mümkün kıldığı göz ardı edilmemelidir. Örneğin seçimlerin yargı denetiminde yapılması zorunluluğu veya seçimle gelinen pozisyonların zamanla sınırlılığı kuralı bir özgürlük sınırlandırması değil korunan değer zgr iradenin oluşum imkânı ve pozisyon ile seçmen iradesi arasındaki meşru ilişkinin korunması aracıdır.

C. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLKESİNİN ASGARİ KOşULLARI

Demokrasi kavramının kavranış biimi⁷² ve uygulanışı ayrıntılarda ülkeden ülkeye farklılık arz etse de demokrasinin asgari koşullarına ilişkin Avrupa demokrasilerinde ve Avrupa Konseyi organları kararlarında⁷³ bir konsensüs bulunmaktadır⁷⁴. Anayasal demokrasi hukukun üstünlüğü ile yurttaşların siyasete aktif katılımını baędařtırmaktadır⁷⁵. Hukukla sınırlandırılmamış bir iktidarın ulusal egemenliğin ifadesi olabilmesi mümkün değildir zira hukuk iktidarı rasyonelleştirir, meşru sınırlar içinde tutar ve varoluş amacı doğrultusunda kullanımını mümkün kılar.

Parti içi demokrasi, bu nedenle şekl bir seçim ve katılım sürecinin parti içinde inşasıyla sınırlı olarak anlaşılamaz. Demokrasi varoluşsal bileşenleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Hukuk devletinin temel ilkeleri demokrasinin de vazgeçilmez bileşenidir. *Rofner*'in ifadesiyle demokrasi kavramının asgari kavranış biçimi, nesnel kararlar ile yönetim

71 Venice Commission, Guidelines on Political Party Regulation, Second Edition, CDL-AD(2020)032, 14/12/2020, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)032-e) (Erişim tarihi: 18/5/2023), ř 152 vd.

72 Bu çalışmada temel amaç parti içi demokrasinin anayasal bir direktif olarak mücadeleci demokrasi bakımından önemi ve siyasi partilerin Anayasa'ya uygunluğunun kriteri olarak işlevinin ortaya konması olduğundan demokrasiye ilişkin teorik tartışmalara girilmemiştir.

73 Avrupa özellikle parti içi demokrasi bakımından belirleyici boyutuyla özetlediği standartlar için bkz. <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making/16807626cf> (Erişim Tarihi: 18/5/2023)

74 rnek için bkz., Dahl, R. (2020). *On Democracy*, New Haven: Yale University Press, s. 66 vd.

75 Ersson, S. ve Lane, J-E. (2003). *Democracy: A Comparative Approach*, London: Routledge, s. 14.

pozisyonlarının işgaline ilişkin kararların doğrudan veya kesintisiz meşruiyet zinciriyle parti üyeleri tarafından çoğunluk ilkesine göre alınması ve pozisyonların tüm üyelere açık olması gereğini anlatır. Demokrasi ilkesi buna göre öncelikle karar alma süreçlerinin korunmasını, üyelerin bu süreçlerden yararlanması ile demokratik süreçler ve bunlardan yararlanma hakkını koruyabilecek denetim mekanizmalarını güvence altına alır. Zira üyelerin katılım hakları ve bunu etkili kılmak için yaratılmış usuller uygulanabilir ve denetlenebilir olmalıdır. Bu nedenle hem ilgili kuralların hem de koruma mekanizmalarının pozitif hukuksal olarak düzenlenmiş olması gerekir⁷⁶. Bu gerekliliğin tüzük ve sair parti içi düzenlemeler için de geçerli kılınması, üyeler veya yerel birimler ile parti yönetimi arasında çıkan uyuşmazlıklarda güvence sağlayan, parti yönetimini de bağlayan belirli, öngörülebilir ve ulaşılabilir, dolayısıyla keyfiliği engelleyici mahiyette olması gerekir⁷⁷. *Lohmar*'ın haklı tespitiyle, objektif nitelikte bu tür düzenlemelerin bulunmaması, siyasi partilerin kendi yapılarına ilişkin sağlıklı tasavvurlar geliştirme şansını kaybetmesine neden olur. Parti yöneticileri, her türlü karar ve tercihlerini demokratik olarak sunmanın cazibesine kapılırlar. Herhangi bir siyasi içeriği demokratik olarak etiketlemek suretiyle nesnel eleştirilerden kaçınmaya çalışırlar. Bu tutum siyasi partilerin istenmeyen yönde, mesela anayasanın öngördüğünden ve kendilerine yüklediği işlevlerinden çok daha farklı bir yöne doğru evrilmesi tehlikesini yaratır⁷⁸.

Dolayısıyla dar anlamda hukuk devletinin unsuru içinde yer alsın bile demokrasinin sürdürülebilirliğinin ön şartı olan *yatay-dikey/zamansal/kişisel erkler ayrılığı, denge-denetim, şeffaflık ve hesap verebilirlik ile seçimlerin yargı denetiminde olması* gibi demokratik iradeyi ve işleyişi meşru sınırlar içinde tutan, rasyonelleştiren ve amacı doğrultusunda etkili kılan mekanizmaları da parti içi demokrasinin zorunlu şartlarından görmek gerekir.

Elbette parti içinde siyasi irade oluşumu ile devlette siyasi irade oluşumu, ortak köklere rağmen özdeş değildir. Siyasi partiler özgür rekabet koşullarında birbirleriyle yarışırken egemenliğin tekliği ve bölünmezliği ilkesi gereğince devletin işleyişinde rekabet değil

76 Roßner, S. (2014). *Parteiausschluss, Parteiordnungsmaßnahmen und Innerparteiliche Demokratie*, Baden-Baden: Nomos, s. 68.

77 a.g.e. s. 71.

78 Lohmar, U. (1963). s. 23.

rakip siyasi programların iktidar yarışına açık olma zorunluluğu söz konusudur⁷⁹. Bu nedenle bir yönetim usulü olarak demokrasi ilkelerinin birebir siyasi partiler bünyesine aktarılmasından ziyade toplumsal iradenin somutlaştırılmış siyasal programlar çerçevesinde kümelenip süreyle sınırlı bir şekilde devlet yönetimine egemen kılınmasının aracı olarak işlev gören ve devlet kurumu niteliği bulunmayan siyasi partilerin bu niteliğine uyarlanarak aktarılmasından söz ediyoruz⁸⁰.

Demokrasilerde halktan beklenen yönlendirme ve denetim işlevi, devlet işlem ve eylemlerinin kamuya açıklığını gerektirir. Ancak seçimler nedeniyle kamusal kararları alma sürecine siyasi partilerin kurucu mahiyette dâhil olması, partilerin de kamuya açıklığını zorunlu kılmaktadır. Bu da siyasi partilerin iç yapıları, siyasal tasavvurları, toplumsal çıkar ilişkileri ve bununla bağlantılı olarak finansal ilişkilerinin şeffaf olmasını gerektirmektedir⁸¹. Zira mevcut siyasal eylemlerin ve programların gerçek koşulları ve sonuçları hakkında bilgi sahibi olmadan nesnel ve sorumlu bir şekilde siyasal irade oluşumuna katılmak mümkün değildir⁸².

Anayasanın zorunlu kıldığı parti içi demokrasinin asgari koşulları siyasi partiler bakımından bir türdeşliği/homojenliği gerektirmektedir⁸³. Parti içi demokrasinin asgari koşulları yönünden homojenlik, parti içi çoğulculuğun, taban iradesinin özgür müzakere sürecinde oluşmasının, iradenin tabandan tavana doğru biçimlenişinin ve rasyonelleşmesinin ve nihayetinde parti yönetiminin tabandan hareketle tayin edilen parti politikalarının icracısına dönüşmesinin güvencesidir. Diğer bir ifadeyle parti içi demokrasinin asgari koşulları yönünden homojenlik hem parti içinde hem de siyasal düzende çoğulculuğun imkânıdır. Parti içi özerklik, ancak parti içi demokrasinin asgari koşullarının dışında kalan ayrıntılar bakımından söz konusu olabilir⁸⁴.

79 Towfigh, E. V., Keesen, J. ve Ulrich, J. (2020). Rn. 440 vd.

80 Bu ayrımın teorik ve metodolojik temelleri yönünden ayrıntılı bir çalışma için bkz., Wolfrum, R. (1974). *Die innerparteiliche demokratische Ordnung nach dem Parteiengesetz*, Berlin: Duncker & Humblot, s. 26 vd.

81 *Klein-Maunz-Dürig*, Bd. III, Rn. 316.

82 Zippelius, R. (2017). *Allgemeine Staatslehre*, 17. Baskı, München: C. H. Beck, s. 165.

83 Homojenlik ilkesi veya postülasının Alman partiler hukukundaki yansıması için bkz., Kunig, P. (2005). Rn. 31. *Kunig* homojenlik ilkesi ile sosyal çelişkilerin partiler arasında çok partiler içine doğru kayması arasında ilişki kurmaktadır. Buradan hareketle parti içi demokrasinin toplumsal kampaşma ve yarımaların önüne geçme potansiyeline işaret etmek gerekir.

84 Alman partiler hukukunda benzer çıkarım için bkz., Grimm, D. (1995). Rn. 36.

Demokrasi kavramı gibi parti içi demokrasi kavramına ilişkin olarak da yeknesak bir uygulamadan bahsedilememekle birlikte parti içi demokrasi konusunda en yaygın kabul gören ifadeler, partilerin karar alma süreçlerinde şeffaf olmaları ve parti tüzüklerini ve adaylarını belirlerken üyelerin görüşlerine başvurmaları gereklilikleriyle sınırlıdır⁸⁵. Parti içi demokrasi ilkesinin etkililiğini önemli düzeyde zayıflatan bu gelen yaklaşım parti içi demokrasinin asgari koşullarına ilişkin pozitif hukuksal düzenleme pratiğini de etkilemiştir. Bununla birlikte anayasal direktifin pozitif hukuksal düzenlemelerle somutlaştırılması, ilkenin etkinliği için ön koşul değildir. Çağdaş demokrasilerde demokrasinin asgari şartları hakkında ortalama bir görüş ortaklığı nasıl söz konusu ise aynı şekilde parti içi demokrasi için de asgari standartlardan söz etmek mümkündür⁸⁶. Bu asgari, *standartları tüketici olmamak kaydıyla*, içtihatlar, doktrin ve karşılaştırmalı hukuktan yararlanarak yasaklar veya zorunluluklar biçiminde şu şekilde somutlaştırabiliriz:

- **Siyasi partiler otoriter bir liderliği ve parti yönetimini mümkün kılacak şekilde örgütlenemezler.** Politik yönü tayin edecek esaslı kararlar liderin değil geniş kurulların kararın niteliğine göre büyük kongrelerin yahut üyeler kongresinin uhdesinde bulunmalıdır. Lider listesiyle tüm kadroları biçimlendirememeli, taban çoğulculuğu karar mekanizmalarına yansıtılmalı, liderlik bu çoğulculuğun bir ifadesi olmalıdır. Alman Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle *“Bir siyasi partinin kaderi hakkında mümkün olan en geniş tabanlı organ tarafından alınması gereken kararın, bütünüyle çok az sayıdan mürekkep otoriter bir yönetici grubuna bırakılmış olmasından daha büyük bir demokrasi aykırılığı düşünülemez. Bu otoriter yönetici grubu tarafından sonradan alınacak bir onay kabul edilemez. Müzakeresiz aklamasyon demokratik bir oylama değildir”*⁸⁷. Bu nedenle siyasi partilerin organizasyonunu anayasal işlevleriyle uyumlu olacak şekilde demokratikleştirmek gerekir. Burada mesele siyasi partiler bakımından demokratik devletin temel ilkeleriyle uyum sağlayacak bir yapısal homojenliğin sağlanmasıdır⁸⁸.

85 Venice Commission, Guidelines On Political Party Regulation By OSCE/ODIHR and Venice Commission, p. 25.

86 Klein-Maunz-Dürig, Bd. III, Rn. 333.

87 SRP-Verbot BVerfGE 2, 1 (71 vd.).

88 Seifert, K-H. (1975). *Die politischen Parteien im Recht der Bundesrepublik Deutschland*, Köln: Heymann, s. 190.

- **Siyasi partilerin iç yapıları ve işleyişleri çoğulculuğu etkili kılmalıdır.** oğulculuk üye profili veya görüşlerin ifade bulmasıyla sınırlı olmayıp, tüm kademelerde irade oluşumunun yöntemi olmalıdır. Kuşkusuz bu çoğulculuk devlet işleyişinde zorunlu kılındığı gibi sınırsız bir plüralizm şeklinde algılanmamalıdır. Buradaki oğulculuk, siyasi partinin politik programı kapsamında gerek Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan *eşitlik ilkesinin gerekleri* kapsamında gerekse siyasi program kapsamındaki yorum ve yöntemsel farklılıklarını kapsar şekilde daha dar yorumlanır.
- **Siyasi partinin teşkilatlanması, biçimsel ve işlevsel olarak aşağıdan yukarıya temsilî olmalıdır.** Teşkilatlanma her bir üyenin makul ölçüde kararlara ve parti siyasi iradesinin oluşumuna katılımını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Ademi merkezizyetçilik siyasi partiler bakımından yaşamsaldır.
- Bununla bağlantılı olarak merkez organlarının yerel üzerinde **görevden el ektirme** yetkisinin istisnai durumlarla sınırlandırılması ve etkili denetime tabi tutulması gerekir. Buna karşın **yönetim kademelerinin üyeler tarafından dūřürölmesi veya görevden alınması** imkânı sağlanmalıdır.
- **Parti işlevleri ve bununla bağlantılı yönetim pozisyonları makul aralıklarla gerçekleştirilecek düzenli seçimlerle belirlenmelidir.** Devlet işleyişinde olduğu gibi, egemenliği kullanmaya ve devleti yönetmeye talip siyasi partilerin işleyişinde de demokratik meşruiyet zinciri işlemelidir.
- **En alt kademededen başlayarak tüm seçimler yargı denetiminde yapılmalıdır.** Parti örgütlenmesinin herhangi bir aşamasında demokratik meşruiyet zincirinin kopması ve merkezi organların belirleyici hale gelmesi parti içi demokrasi bakımından "*cehennem kapısı*" olarak nitelendirilebilir. Bu kapının hiç açılmaması ancak yargısal denetimle mümkün olabilir. Bu bağlamda delege sistemin gözden geçirilmesi veya kaldırılarak doğrudan üyelerin iradesine başvurma yolunun tercih edilmesi gerekir.
- **Meclis gruplarının** parti teşkilatından görece özerkleştirilmesi ve grup için demokrasinin tesisi gerekir. Her iki kurumun demokratik meşruiyetinin niteliği ve yoğunluğu ile işlevleri birbirinden

görece farklıdır⁸⁹. Bu farklılık meclis grubunun parti hiyerarşisine göre daha özerk olmasını anlamlı kılar⁹⁰, ayrıca parti içinde güç yoğunlaşmasını da engeller. Anayasanın 80. maddesi, aksi bir kabulde anlamını yitirir.

- **Devlet yardımı alınması durumunda** parasal yardımın ve sair finansal imkanların sadece merkez organların kullanımına bırakılmaması, merkez ile yerel arasında parti içi demokrasi ilkesi doğrultusunda dengeli dağıtılması gerekir. Her hâlükârda üyelik aidatı etkinleştirilerek partinin ana gelir kaynağı haline getirilmeli, bu şekilde üyelerin katılım ve aidiyet ilişkisi güçlendirilmelidir. Üyelerin partiye ilgisi ve aidiyeti zorlanamaz, ancak bunu destekleyici mekanizmalar öngörülebilir.
- Nihayetinde başta yürütme ve yasama organı olmak üzere seçimle belirlenen tüm kamusal pozisyonlar için gösterilecek adayların merkezî organlar tarafından değil üyeler meclisi veya yerel kongrelerce belirlenmesi yani **önseçim usulünün** zorunlu kılınması gerekir. Merkezi aday tayini parti içi demokrasi ilkesine açık bir aykırılık oluşturur⁹¹. Nitekim Alman Anayasa Mahkemesi milletvekilliğine adaylıkların tespitinde parti tabanının belirleyici olmasını seçim hukukunun asgari şartlarından kabul etmekte ve bu şartlara esaslı aykırılığın parlamento seçiminin iptaline dahi götürebileceğini kabul etmektedir⁹². Türk Anayasa Mahkemesi de 1967 yılında verdiği bir kararda "*Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sisteminin uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlediği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez.*" ifadesiyle⁹³ benzer bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Asgari koşulları değerlendirirken bunların hükûmet sistemi yönünden ağırlık ve yoğunluklarının farklı olması gerektiğinin de altını çizmek

89 Lohmar, U. (1963). s. 79.

90 Kirchheimer, O. (1953). "Parteistruktur und Massendemokratie in Europa", AöR, C. 79, S. 3, s. 113.

91 Klein-Maunz-Dürig, Bd. III, Rn. 358.

92 Kandidatenaufstellung BVerfGE 89, 243 (251 vd.).

93 AYM, E.1965/36, K.1967/12, 18/5/1967.

gerekir. Parlamenter sistemler hükûmetin parlamentodan çıkması ve parlamentoya karşı sorumlu olması nedeniyle belirli ölçüde parti disiplinine ihtiyaç duymaktadır. Bu sistemlerde hükûmet meşruiyetini parlamento üzerinden dolaylı olarak sağladığından varoluşsal olarak parlamentonun güvenine ve desteğine dayanmak durumdadır. Bu nedenle parti içi demokrasi ile parti disiplini arasında bir denge kurmak gerekir. Buna karşın başkanlık sistemi meşruiyeti doğrudan seçimle gerçekleştiği ve parlamentonun güvenine dayanmak zorunda olmadığı, buna bağlı olarak da parlamento tarafından düşürülme ihtimali bulunmadığı için istikrarı parlamento içindeki disiplinli bir çoğunluğa bağlı değildir. Bu sistemlerde hükûmet istikrarı gereğinden hareketle parti disiplini ihtiyacından söz etmek çok gerekli olmayabilir. Dolayısıyla parti içi disiplini, parti içi demokrasi gereğinin zayıflatılması için gerekçe olamaz. Başkanlık sistemlerinde parti içi demokrasinin kurumsal ve prosedürel gerekleri, denge ve denetimin yasama-yürütme arasındaki keskin ayrılığa ve karşı silahlarla donatılmış olma ihtiyacına dayanması nedeniyle daha yaşamsaldır. Bu nedenle Başkanın parti yönetiminde bulunmasına izin verilmeyebilir hatta parti lideri olması yasaklanabilir ancak parlamenter sistemde Başbakanın aynı zamanda parti lideri olması gerekli görülebilir.

VIII. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ YAPTIRIMI

A. HUKUKSAL TEMEL

Parti içi demokrasi ilkesinin demokratik anayasal düzene ilişkin bu yaşamsal niteliği yaptırım boyutuna özel bir önem vermeyi zorunlu kılmaktadır.

Anayasa'nın 2. maddesinde demokrasi ilkesi değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek bir ilke olarak devletin temel nitelikleri arasında sayılmıştır. Siyasi haklar (31., 67-69. maddeler) ve teşkilat kısmında yer alan Anayasa hükümleri (94, 95, 101, 105, 133, 149 ve 150. maddeler), demokrasi işleyişinde siyasi partileri kilit ve hayati bir işlev olarak tayin etmiş ve sistemi buna göre biçimlendirmiştir. Anayasanın demokrasinin işleyişi ile siyasi partiler arasında kurduğu bu ilişkinin Anayasa koyucunun iradesine uygun bir şekilde işlev görmesi, ancak siyasi partilerin yapısal olarak demokrasi ilkesine göre tanzim edilmesiyle mümkündür.

Parti içi demokrasinin bir siyasi etik ve gerçekleştirilmesinde maslahat bulunan ahlaki bir yükümlülük olarak tasavvuru ve bununla bağlantılı olarak da gerçekleştirilmesinin pozitif hukuksal bir zorunluluk olmadığı

yaklaşımı, Anayasa koyucunun anayasal düzeni üzerine inşa ettiği kurumsal yapıların demokratik olmasına gerek görmediği sonucuna götürebilir. Yine Anayasa koyucunun demokrasinin korunması hususunda “[d]emokrasiye düşman olmayın!” şeklinde maddi bir emredici kural ile yetindiği ve düşman olarak bellediği partiyi yok etmekle amacına ulaşmayı yeterli gördüğünün kabulü gerekir. Bu kabul kanımca demokrasiyi devletin temel niteliği olarak kabul eden Anayasa’nın kendi işleyişinin temel taşı olan ve kilit kurumu olan siyasi partilerin demokratik bir şekilde örgütlenmesini önemsemediği sonucuna götürür ki bu sonucu kabul etmek hukuken mümkün değildir. Zira bir anayasal düzenin demokratikliği demokrasi etiketine yer vermekle sağlanmaz. Bir siyasi düzen ilkesi olarak demokrasi etiket değildir; en üstün hukuk kuralları bütünü olan Anayasanın değiştirilemez temel hükmünde zikredilmekle hukukilik kazanmış, Anayasa’nın diğer maddelerinde somutlaşmakla da doğrudan uygulanırlık niteliğini haiz bağlayıcı ve etkili bir hukuk kurumu hâline gelmiştir.

Anayasa’nın 69. maddesinde parti içi demokrasi açık ve berrak bir tarzda emredici anayasal kural olarak tayin edilmiştir. Bu emredici kuralın Anayasanın 11. maddesi uyarınca başta yasama, yürütme ve yargı organları olmak üzere özel ve kamu tüzel kişilerini bağlayıcı üstün hukuk kuralı olduğundan da kuşku bulunmamaktadır. Kural açıklayıcı veya yorumlayıcı bir kural değildir, *hukuki anlamda bir olması gereken içeren bir önermedir, ihlalinde yaptırım gerektiren kesinliğe sahiptir.*

Her bir emredici norm yaptırımını lafzında açıkça tayin edebildiği gibi bazen başka normlara atıfla dolaylı bir şekilde de tayin edebilir. Yine hukuk kurallarının yaptırımı hukuk sisteminin sistematığından de anlaşılabilir. Özellikle siyasi parti hukukunun kamu hukuku ile özel hukukun kesişme alanında bulunması ve bu alandaki tedbirlerin daha çok *önleyici* mahiyette olması, parti içi demokrasi ilkesinin yaptırımı konusuna ceza hukuku ekseninde ve kesinliğinde bakılmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Kanunun asgari şartlarını hiç veya eksik düzenlemiş olması siyasi partileri yasal bir mecburiyet karşısında bırakmadığı her durumda parti içi demokrasi şartları siyasi partiler bakımından bağlayıcı bir anayasal kural olmaktan çıkmaz. Anayasa’nın emredici nitelikteki kuralı değişmediği sürece yasal düzlemdeki seçenekler parti içi demokrasinin

varlığı konusunda bir takdir hakkı sunmamakta, kanımca parti içi demokrasiyi iç düzenlemeleri ve çalışmalarıyla gerçekleştirmek için belirlenecek izlenecek yol ve usullere ilişkin *ayrıntılarda* bir takdir imkânı sunmaktadır. Buna karşın parti içi demokrasi ilkesine uyma konusundaki sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır. Anayasanın parti içi demokrasi zorunluluğu bir yandan *asgari şartlar bakımından doğrudan bağlayıcı* bir etkiye sahipken diğer taraftan siyasi partilerin *iç düzenlemeleri ve çalışmaları konusunda takdir alanının sınırını* çizer. Bağlayıcılık ve takdir alanının denetimi Anayasa Mahkemesinin sorumluluk kapsamındadır.

1. İctihadi Durum

a. Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı

Yukarıdaki hukuki temel karşısında Anayasa Mahkemesi parti içi demokrasiyi kavramsal olarak tanımlama dışında etkin kıldığını söylemek güçtür. Mahkeme bağlayıcı ve emredici Anayasa kuralı mahiyetindeki parti içi demokrasiyi oldukça isabetli bir şekilde tanımlamaktadır: *“Siyasî partilerin örgüt içi düzenlerinin demokrasi esaslarına uygun olması, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması, demokratik örgüt yapısının kurularak lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması parti içi demokrasi ilkesinin gerekleridir”*⁹⁴. Ancak bu tatminkâr gözükten tanımı takip eden bir yaptırım pratiği tespit edilememektedir.

Mahkemenin yaklaşımını parti kapatma, ihtar ve kendiliğinden dağılma halleri ile parti içi demokrasiyi ilgilendiren yasal düzenlemelerin anayasallık denetimi kararlarından okuyabiliriz.

Öncelikle belirtmek gerekir ki demokrasiye aykırılık nedeniyle kapatılan bir siyasi parti bulunmamaktadır. Mahkemenin kapatma pratiği daha çok anayasal değerlere içeriksel/maddi aykırılıkların tespitiyle sınırlı olup parti içi demokrasi ilkesine ilişkin bir değerlendirme imkânı sunmamaktadır. Bununla birlikte içeriksel aykırılıklar dışında kalan usulî hükümlere aykırılık nedeniyle parti kapatma pratiği de söz konusu olmuştur. Bu kararların bir kısmında kapatma kararı, kanunun teknik eksikliklere bağladığı otomatik sonuçtur⁹⁵.

94 CHP İhtar AYM, E.2002/4, (siyasi parti ihtar) K.2003/2, 22/1/2003.

95 Büyük Anadolu Partisi Kararı, AYM, E.1972/1 (SPK), K.1972/1, 19/12/1972. Karar Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi'nde yayımlanmadığı gibi Mahkemenin internet sitesinde de ulaşılabilir değildir. Karar metni için bkz. Resmî Gazete 28 Mart 1973 Çarşamba, sayı 14490.

Ancak Mahkeme bazı kararlarında parti içi demokrasi bakımından önem arz eden yasal eksiklikleri kapatma gerekçesi yaparken aynı zamanda parti içi demokrasiye yönelik dikkate alınması gereken hukuksal gerekçelendirmeler yapmıştır.

Yeşiller Partisi kapatma kararında “*Kamuoyunun özgürce oluşmasında öbür kurumlardan değişik bir ağırlığı bulunan siyasal partiler, yurttaşların istem ve özlemlerinin gerçekleşmesine çalışan kuruluşlar olarak siyasal katılımı somutlaştıran hukuksal yapılardır. Demokrasinin simgesi sayılan, olmazsa olmaz koşulu olarak nitelenen siyasal partiler, özgürlük ve hukuksallığın ulusal araçları durumundadır.*” demek suretiyle siyasal katılım ve hukuksallık unsuruna vurgu yapmış, parti içi demokrasiye ilişkin kuralları Anayasanın buyurucu kuralının gereği olarak nitelendirmiş, ardından “*Siyasal partilerin, devlet örgütü ve kamu hizmetleriyle yoğun ilişki içinde olmaları, onların her istediğini yapabilecekleri anlamına gelmez. Siyasal partilerin baskı ve engellerden uzak kalmasını sağlamaya yönelik kurulma ve çalışma özgürlüğü, Anayasa ve bu alanı düzenleyen yasalarla sınırlıdır.*” ifadesiyle de parti içi demokrasi gereğini parti özgürlüğünün meşru sınırı olarak ele almıştır. Mahkeme parti içi demokrasi ile yaptırım arasındaki ilişkiyi de şu şekilde kurmuştur: “*Demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez öğeleri olarak kabul edilen siyasî partilerin, Anayasa’da kendilerine verilen bu değere uygun olarak, görevlerini de Siyasî Partiler Yasası’na uygun ve eksiksiz olarak yerine getirmeleri gerekir... Yasal zorunluluklara ve koşullara uymamanın doğal sonucunu yine yasal yaptırım ortaya koyar*”⁹⁶.

Diriliş Partisi kapatma kararında siyasi partilerin varoluş nedenine vurgu, kapatma yaptırımının taşıyıcı gerekçesi yapılmış görünmektedir: “*Siyasî partiler, Anayasa ve yasalara uygun olarak, seçimler yoluyla... millî iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere örgütlenen tüzelkişiliğe sahip kuruluşlardır. Demokrasinin vazgeçilmez ögesi olan siyasî partilerin öncelikli amacının, Yasa’nın öngördüğü sayıda il ve ilçede örgütlenerek bir an önce seçimlere katılmak ve halkın yararına olan görüş, öneri ve eleştirilerle ülke sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak olması gerekir. Oysa, davalı Parti Yasa’nın öngördüğü koşulları yerine getirmemiş ve iki dönem üst üste milletvekili genel seçimlerine katılmamıştır.*” (abç.)⁹⁷

96 AYM, E.1992/2 (SPK), K.1994/1, 10/2/1994.

97 Diriliş Partisi kararı AYM, E.1996/2 (SPK), K.1997/2, 18/2/1997.

Hemen belirtelim ki bu kararların normatif gücü, Mahkemenin yoğun politik/ideolojik aktivizm motifli kapatma kararlarına tepki olarak gelişen *kapatma nedenlerinin Anayasa'da öngörülen nedenlerle sınırlanması* yönündeki anayasal ve yasal değişikliklerle birlikte kaybolmuş görünmektedir. Zira Mahkemenin *sınırlılık tezini* ele alış biçimi, onu bir yandan aktivizmden uzaklaşma, diğer yandan âdeta parti içi demokrasiye aykırılıkları yaptırımsız bırakma şeklinde bir pratiğe sevk etmiştir.

Nitekim Mahkeme Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kapatma davasında önce Siyasi Partiler Kanunu'nun üst üste iki defa TBMM seçimlerine katılmamayı kapatma nedeni olarak tayin eden 105. maddesinin *Anayasa'da yer alan kapatma nedenleri arasında yer almadığından* iptaline karar vermiş⁹⁸, ardından kapatma talebini de yasal dayanak bulunmadığı gerekçesiyle reddetmiştir⁹⁹.

Sınırlılık tezine uyum çerçevesinde Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrası ile Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesi dışında kalan hükümlere aykırılığın -ki parti içi demokrasiye dair kurallar bu kapsamda yer almaktadır- yaptırımı kapatma olmaktan çıkarılmış ve 104. maddeye ikinci fıkra eklenerek *ihlara uymama şartına bağlı olarak*¹⁰⁰ devlet yardımından yoksunluk olarak belirlenmişti. Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davasına bakan mahkeme sıfatıyla Anayasa'nın 153. maddesi kapsamında yaptığı incelemede bu düzenlemeyi de eşitliğe aykırı bularak iptal etmiştir¹⁰¹. Mahkeme katı bir lafzi yorumdan hareket ederken iptal ile parti içi demokrasinin yaptırımı bakımından yasal düzlemde doğacak boşluğu dikkate alıp eşitliğe daha uygun bir yaptırım mekanizması için yasa koyucuya süre tanımayı dahi gerekli görmemiştir.

Ancak Mahkemenin biraz da siyasal ve akademik atmosferden de etkilenecek yeteri ölçüde hukuk teorisi ve dogmatik analizi yapmaksızın sadece katı bir lafzi yorumla ulaştığı bu sonuç, kanımca hukuksal temeller bakımından sorunlu, Anayasa'nın normatif tercihleri bakımından hatalıdır. Mahkeme parti içi demokrasiye dair emredici Anayasa kuralıyla ilgili herhangi bir kaygı gütmemekte, âdeta böyle bir ilke yokmuş gibi lafızla sınırlı, hızlı ve tartışmaya kapalı karar verip ilerlemiş görünmektedir.

98 AYM, E.2003/21, K.2003/13, 1/4/2003.

99 AYM, E.2003/2 (SPK), K.2004/1, 14/10/2004.

100 Anayasa Mahkemesinin parti içi demokrasi ilkesine yaklaşımı ihtar pratiğinde de etkili olmuştur. Örnek olarak bkz. AKP ihtar kararı, AYM, E.2005/3 (SPİ), K.2011/1, 12/10/2011.

101 AYM, E.2008/5, K.2009/81, 11/6/2009.

Kanımcıca bu durum, Mahkemenin parti içi demokrasi yaptırımı konusunda rasyonel bir içtihadı sahip olmadığı kuşkusunu yaratmakta; bu nedenle hukuk dogmatığı ve muhakemesi bakımından ihmal edilmesini haklı bir seçenek hâline getirmektedir.

b. Alman Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı

Siyasi parti rejiminin mehası olarak nitelendirilebilecek Almanya'da parti içi demokrasi emredici bir kural olarak Anayasa'nın 21. maddesinde yer almaktadır. Almanya Siyasi Partiler Kanunu ise ne anayasal değerlere içsel/maddi aykırılıkların, ne de parti içi demokrasi ilkelerine aykırılıklarının yaptırımını düzenlemektedir. Kapatma yaptırımı (anayasaya aykırılığın tespiti) doğrudan Anayasa'nın 21. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenmekte ve yetki Anayasa Mahkemesine tanınmaktadır. Siyasi Partiler Kanunu ise bu kararın sadece nasıl icra edileceğini düzenlemektedir. Bu kadar geniş takdir yetkisiyle donatılmış Almanya Anayasa Mahkemesi kapatma nedenlerini içtihadı olarak daraltmıştır¹⁰². Ancak bu içtihadı daraltma yapılırken Türk Anayasa Mahkemesinin yaklaşımının aksine parti içi demokrasi etkisiz kılınmamış, parti içi demokrasi kurallarına aykırılığın *"ilgili partinin ilkesel olarak demokrasi düşmanlığı olarak açıklanabilecek bir yoğunluğa ulaşması, diğer unsurların da bu tutumu desteklemesi durumunda"* siyasi partinin Anayasa aykırılığının tespitine neden olabileceğini vurgulamıştır¹⁰³. Zira Mahkemenin tespitiyle Alman Anayasası'nın 21. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen parti içi demokrasi, bir boyutuyla yasal somutlaştırma gerektirirken demokrasi ilkesine göre örgütlenme zorunluluğundan ilkesel bir ayrılmayı yasaklaması boyutuyla da **doğrudan uygulanır nitelikte bir kuraldır**. Bu nedenle tedbir alma zorunluluğu doğar, çünkü *"bir partinin iç düzeni demokrasi ilkesine aykırı ise, partinin kendi içinde gerçekleştirdiği yapısal ilkeleri devlete de uygulayacağını, bu şekilde özgürlükçü demokratik düzenin en önemli unsurlarından olan serbest siyasi iktidar mücadelelerinin bir ürünü olan devlet iradesinin oluşumunu otoriter bir sistem lehine ortadan kaldırmak isteyeceğini söylemek akla yatkındır"*¹⁰⁴.

Mahkemenin bu içtihadını oluşturduğu kararında parti içi demokrasi ilkelerine aykırılık olarak liderin ve merkez organlarının

102 BVerfGE 5, 85 (142).

103 BVerfGE 2, 1 (14).

104 BVerfGE 2, 1 (14).

teşkilat örgütlerini gerekçesiz görevden alabilmesini, lider ilkesine göre örgütlenmeyi, üyelerin partiden keyfi ihraçlarını, parti yönetim pozisyonlarına seçimin göstermelik olmasını örnek olarak göstermektedir¹⁰⁵.

c. AİHM Yaklaşımı

Hemen belirtelim ki AİHM'nin parti içi demokrasi ekseninde verdiği bir karar bulunmamaktadır. Siyasi partilere getirilen yaptırımlarda da parti içi demokrasiye dair bir incelemeye rastlanmamaktadır. Parti içi demokrasi ve parti kapatma ilişkisi hakkında incelenebilecek tek karar Almanya'da kapatılan SRP Partisi kararıdır ancak bu dava AİHM'ye taşınmamıştır. KDP kararı taşınmış olmakla birlikte kapatma nedenleri arasında parti içi demokrasi hususu belirgin değildir ve AİHM'nin kapatma kararını sözleşmeye uygun bulduğu karar gerekçesinde de değerlendirme imkânı sunacak veriler bulunmamaktadır¹⁰⁶. Yine AİHS'de siyasi partileri olağan derneklerden farklı ele almayı zorunlu kılan pozitif hukuksal düzenleme bulunmamakta, partiler AİHM içtihadıyla özel bir korumadan yararlanmaktadır.

Bununla birlikte *Refah/Türkiye* kararı parti içi demokrasi ile demokrasi arasında kurulabilecek ilişkiye bağlı olarak işlevsellik kazanabilir. Bu davada AİHM şiddet unsuruna ilaveten ilgili partinin demokrasiyle bağdaşır bir siyasal sistem tasavvuru ve amacının bulunup bulunmadığını da kriter olarak kullanmıştır. Mahkeme kapatma yaptırımının zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca cevap mahiyetinde olup olmadığını incelerken partinin demokrasiyle bağdaşmayan bir rejim oluşturmaya çalıştığını, bu yönde politikalarını uygularken ve öngördüğü sistemi yerleştirirken kuvvete başvurma olasılığının bulunduğunu kabul etmiştir. Mahkeme partinin planladığı sistemi hayata geçirmek için yakaladığı fırsatların demokrasiye yönelik tehdidi daha somut ve yakın hâle getirdiği kanaatinde¹⁰⁷.

Refah Partisine isnat edilen eylemlerin önemli bir kısmı partinin iktidar dönemine aittir. Yine AİHM'nin "*yakalanan fırsatlar*" ifadesi partinin iktidarda bulunmasıyla ilişkilidir. "[K]uvvete başvurma olasılığı" ifadesinin anlaşılış biçimi ise kanaatimce sadece partinin üyeleri

105 Ayrıntı değerlendirmeler için bkz. Küçük, T. S. (2014). s. 59 vd.

106 *Komünist Parti ve diğerleri/Almanya*, B. No: 250/57, 20/7/1957.

107 *Refah ve diğerleri/Türkiye* [BD], § 132.

tarafından gerçekleştirilecek toplumsal şiddetle sınırlı olarak anlaşılmaz, partinin iktidarda bulunmaktan kaynaklı meşru şiddet kullanma yetkisini demokrasiyle bağdaşmayan siyasal rejimi yerleştirme amacı doğrultusunda icra etme ihtimali de göz ardı edilmemektedir.

Akıl yürütmeyi bu tespitten hareketle ilerletirsek (a) parti içi demokrasinin temel esaslarına aykırılık demokrasiyi tehlikeye atan, hatta ortadan kaldıran bir sonuç doğurabilir. Bunun için partinin niyetini, program ve amaçlarını irdelemekten çok partinin örgütlenme yapısına bakmak yeterlidir. Partinin demokrasi ilkesi bakımından varoluşsal bir tehlike olması, parti içi demokrasi ilkesinin yokluğunun kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilebilir. (b) Parti iktidara geldiğinde, kendi içinde demokratik bir politik irade oluşturması imkânı bulunmadığından, kişi veya grup iradesini devlet iradesine dönüştürebilecektir. Parlamento çoğunluğu ile yasama gücünü, yürütme yetkisiyle silahlı kuvvetler dahil olmak üzere tüm kamu gücünü kullanabilme imkanına kavuşabilecektir. (c) O hâlde parti içi demokrasi yokluğunun demokrasiyle bağdaşmayacak bir siyasal rejimi kamu gücüyle yani meşru şiddet tekeliyle yerleştirilmesi yahut AİHM için de meşru tek siyasal rejim olan demokrasiye esaslı zarar vermesi tehlikesi açık ve yakındır.

d. Demokrasi İlkesine Aykırılığın Vazgeçilmez Bileşeni Olarak Parti İçi Demokrasi

Kanımca parti içi demokrasi bakımından yaptırım iki farklı şekilde gerekçelendirilebilir: Birincisi parti içi demokrasi ilkesinin demokrasi ilkesinin temel bileşeni olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasına göre siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri demokrasi ilkesine aykırı olamaz. Bu ilkeye aykırılığın yaptırımı 69. maddede kapatma veya devlet yaptırımından yoksunluk olarak tayin edilmiş ve bu haliyle Siyasi Partiler Kanununda tekrarlanmıştır. Kuşkusuz demokrasi ilkesine her aykırılık kapatma nedeni kabul edilemez. Bunun için aykırılığın demokrasi ilkesine temel esasları ve vazgeçilmez nitelikleri itibarıyla aykırı olduğunun tespiti gereklidir¹⁰⁸. Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasındaki ilkelerin tüm unsurlarının esasların Anayasa'da açıkça ifade edilmiş olması da gerekmemektedir. Örneğin çok partili sistemi, erkler ayrılığını, yargı

108 Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Can, O. (2021). *Siyasi Parti Kapatma Davaları*, İstanbul: Legal Yayınevi, s. 165 vd.

bağımsızlığını reddetmek yahut ortadan kaldırmak açıkça parti kapatma nedeni olarak sayılmamıştır; sayılması da zorunlu değildir.¹⁰⁹

Yukarıda parti içi demokrasi ile demokrasi ilkesi arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Parti içi demokrasi kuralı da demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin bu işlevleri için yaşamsal olduğuna göre Anayasa'nın 69. maddesinin 1. fıkrasında emredici bir hukuk normu olarak tayin edilmiş parti içi demokrasi kuralına aykırılık, demokrasi ilkesine ana hatları ve vazgeçilmez unsurları itibarıyla aykırılık olarak değerlendirilmek zorundadır.

Aksi yaklaşım çelişkili bir sonuca götürebilir. Demokrasi kavramı Anayasa'da tanımlanmış değildir, demokrasi ilkesine aykırılığı anlamlandırabilmek için öncelikle Anayasanın ilgili somut maddelerine bakmak gerekir. Seçimlere ve temsil organlarının oluşumuna ilişkin pek çok anayasa kuralı demokrasi ilkesinin vazgeçilmez unsuru olarak Anayasa'da yer almıştır. Bunları demokrasi ilkesiyle ilgili görüp, parti içi demokrasi ilkesini, Anayasa'nın 69. maddesinde emredici bir kural olarak yer aldığı hâlde demokrasi ilkeyle ilişkili görmemenin hukuki bir açıklaması olamaz.

Dolayısıyla parti içi demokrasi ilkesine aykırılık, Anayasa'nın 68. maddesinin 4.c fıkrasında belirtilen demokrasi ilkesine temel esasları itibarıyla aykırılık oluşturduğundan bu maddeye bağlanan yaptırıma tabidir.

Burada Anayasanın kapatma nedenlerini Anayasa'nın 68. maddenin 4. fıkrası ve bunun yansıması niteliğindeki Siyasi Partiler Kanununun 101. maddesiyle sınırladığı, bunun dışında Siyasi Partiler Kanunu'na diğer aykırılıkların kapatma nedeni olmaktan çıkarıldığı, Anayasa Mahkemesinin de ihtaraya uymayan siyasi partilere yaptırım uygulayan 104. maddenin 2. fıkrasının 2. cmlmesini iptal etmesinin ardından parti içi demokrasiye aykırılıkların bütünüyle yaptırımsız kaldığı akla gelebilir.

Ancak kapatma nedenlerinin Anayasa'yla sınırlılığı yönünde yaşanan normatif evrim Anayasa Mahkemesinin kapatma nedenlerinin anlam ve kapsamını tespit ederken aynı zamanda Siyasi Partiler Kanunu'nun bütün hükümlerinden özerk davranmasını mümkün hatta zorunlu kılmaktadır.

109 Benzer değerlendirmeler için bkz. Grimm, D. (2001). *Die Verfassung und die Politik*, München: C. H. Beck Verlag, s. 179.

Örnek vermek gerekirse devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılık Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasında kapatma nedeni olarak sayılmıştır. Bu ilke esasen Siyasi Partiler Kanunu'nun 79-82. maddelerinde somutlaştırılmıştır. Ancak bu somutlaştırmanın yol açtığı ağır kapatma sonuçları ve tecrübe edilen AİHM ihlal kararları, Anayasa ve yasa değişikliklerine yol açmış, kapatma nedenlerinin Anayasa'yla sınırlılığı esası benimsenmiş, bunun sonucu olarak özellikle 1996 Demokratik Barış Hareketi Partisi kararından¹¹⁰ başlayarak bu ilke Anayasa Mahkemesi tarafından özerk biçimde yorumlanıp uygulanmıştır. Mahkemenin bu karardaki gerekçesi çarpıcıdır:

"... Anayasa, siyasî partilerin kapatılmasına yol açacak nedenleri tek tek saymış, yasa koyucuya, bunların dışında düzenleme yapmaya elverişli bir yasama alanı bırakmamıştır. Bu durumda, siyasî partilerin, 68. maddenin dördüncü fıkrasında sayılanlar dışında bir nedenle, tüzük ve programlarının bu fıkraya aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmalarına olanak yoktur. Devletin temel hukuk düzeninin kaynağı ve belirleyicisi olan Anayasa'daki bu açıklık karşısında, Siyasî Partiler Yasası'nın farklı bir düzenleme getiren 89. maddesine geçerlik tanımak, Anayasa kuralının uygulama dışı bırakılması anlamına gelir. Oysa söz konusu Anayasa kuralı, 22.4.1983 günlü, 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'ndan sonra 23.7.1995'te yapılan Anayasa değişikliği ile getirilmiştir. Yasa koyucunun bu değişikliğe koşut olarak zaman geçirmeden Siyasî Partiler Yasası'ndaki uyumsuzlukları gidermesi gerekirken, bunu gerçekleştirmemiş olması, aynı konuda ayrıntılı düzenleme getiren ve Yasa'ya göre üst hukuk normu niteliğinde olan Anayasa kuralının, uygulanmaması sonucunu doğurmaz. Bu, kısaca 'Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü' ilkesi olarak tanımlanan ve 'Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasa'ya aykırı olamaz' diyen Anayasa'nın 11. maddesinin de gereğidir."

Mahkemenin sınırlılık tezi bu temel esaslara göre bugüne kadar devam etmiştir¹¹¹.

110 AYMK E.1996/3 (SPK), K.1997/3, 22/5/1997, AYMKD 36/2, 978 (1023).

111 HAKPAR Kararı, AYM, E.2002/1 (SPK), K.2008/1, 29/1/2008, AYMKD, 45/4, 2077 (2152); açıkça işlenmiş olmamakla birlikte AKP kararı, AYM, E.2008/1 (SPK), K.2008/2, 30/7/2008, AYMKD 45/4, 2059 (5. C, s. 3171). Son karar olan DTP kararında artık değinmeye gerek görmemiştir. Ancak genel açıklamalar "[b]u nedenlerden bir bölümü SPK'nun 78, 80 ve 81. maddelerinde de yer almıştır." ifadeleriyle içtihattan sapma izlenimi vermekle birlikte bu hükümlerin gerekçenin inceleme ve hüküm kısmında yer almaması, ifadelerin obiter dictum niteliğini göstermektedir.

Bu durumda aynı gerekçenin millî egemenlik, hukuk devleti, insan hakları, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesi ve nihayet demokrasi ilkesine aykırılık bakımından da geçerli olduğunun kabulü gerekir. Yani Mahkeme bu ilkeler yönünden de sınırlılık tezi nedeniyle Siyasi Partiler Kanunu'nun ilgili maddelerindeki somutlaştırmalardan özerk bir şekilde muhakeme yapmalı, ilgili ilkeler bakımından özerk yorum esasını benimsemelidir.

O hâlde Anayasa Mahkemesinin demokrasi ilkesini Siyasi Partiler Kanunu'nun maddi boyutuyla ele alan 78. maddesinden bağımsız olarak aynı zamanda kurumsal ve prosedürel boyutuyla ele almasının önünden bir engel bulunmamaktadır. Demokrasinin esas itibarıyla kurumsal ve prosedürel bir ilke olduğu dikkate alındığında parti içi demokrasi ilkesinin asgari şartları itibarıyla demokrasinin temel esasları içinde yer aldığı sonucuna ulaşmak amaçsal ve normatif olarak da bir gerekliliğe dönüşmektedir. Bu gereklilik, sınırlılık tezinin anlam ve amacına uygun olarak demokrasi ilkesinin korunması için yaşamsal hale gelir.

e. Demokratik Anayasal Düzenin Varlık Koşulu Olarak Parti İçi Demokrasi

i. Anayasa'nın 68. Maddesinin 4. Fıkrasına Bir Bütün Olarak Aykırılık Nedeniyle Yaptırım

Parti içi demokrasi, demokrasiyi temel yönetim biçimi olarak tayin eden anayasal düzenin işleyişinin temeli, ulusal irade ile devlet aygıtı arasındaki aktarım mekanizması ise ve parti içi demokrasinin yokluğu bu bağlantıyı koparıyorsa parti içi demokrasi ilkesini siyasi partinin tüzel kişi olarak varoluşsal özelliği şeklinde kabul etmek gerekir. Anayasa'nın 68 ve 69. maddeleri anlamında bir siyasi parti varlığından ve anayasal düzenin demokratik bir şekilde işleyişini sağlama işlevinin gereğinin yerine getirilmesinden söz etmek için iç işleyişinin demokratik olması zorunludur. Parti içi demokrasi sadece anayasal düzenin demokratik işleyişini zedelememekte, devlet işleyişinde yozlaşmaya ve kimi durumda Anayasa değişiklikleriyle otoriter ve kişisel hegemonya inşasına da yol açacağı için, esasen devletin devlet olma iddiasına ciddi zarar vermekte hatta devletin kurumsal çöküşüne yol açabilmektedir. Sonuç ise Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasında yer alan tüm hukuki değerlerin anlamını yitirmesidir.

Parti içi demokrasi yokluğu nedeniyle rasyonel siyasi irade oluşturma imkanını kaybeden, toplumsal iradenin devlet mekânına aktarılması

yerine, lider veya grup iradesinin seçmenlere kabul ettirilmesi suretiyle millî egemenlik yerine kişi veya grup hegemonyasına yol açan, iktidar yoluyla da bu hegemonyayı devlete egemen kılan bir siyasi parti devlet aygıtını halka ait olmaktan çıkarır; bir kişi veya grubun çıkar aracına dönüştürür ve devlet hukuka dayalı rasyonel bir düzen olmaktan çıkar. Bu durum devletin bağımsızlığı, ülkesi ve milletiyle bölünmezliği, insan hakları, eşitlik ve hukuk devlet ilkeleri, millet egemenliği, demokratik laik cumhuriyet ilkeleri için yıkıcı sonuçlar doğurur.

Bu sonuçların doğması için siyasi partinin amaç ve programı itibarıyla Anayasa'ya aykırı olması gerekmez. Yukarıdaki tespitlerimize göre esasen siyasi partiler amaçlamasa da bu sonuç parti içi demokrasinin yokluğunun kaçınılmaz sonucudur.

Bu gerçekten hareketle parti içi demokrasiye asgari koşulları itibarıyla aykırı bir siyasi partinin varoluşsal olarak Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasındaki değerlerin tümüne aykırı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

ii. Kapanma, Kendiliğinden Dağılma

Parti içi demokrasinin siyasi parti tüzel kişiliğinin varoluşsal koşulu olması bir yaptırım alternatifi olarak tüzel kişiliğin kendiliğinden sona ermesini de düşündürmektedir.

Anayasanın 68. maddesinin 3. fıkrasına göre "[s]iyasi partiler... Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler." Faaliyetleri sürdürmenin parti içi demokrasi kurallarına göre gerçekleşeceği hususu da 69. maddenin 1. fıkrasında vurgulanmıştır.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 121. maddesinin 1. fıkrasına göre Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu ile dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı olmayan hükümleri siyasi partiler hakkında da uygulanır.

Anayasa Mahkemesi 1983 yılında verdiği Yüce Görev Partisi kararıyla *hukuki varlığın kendiliğinden sona erdiğinin tespiti* yetkisini siyasi partilerin anayasal güvenceye sahip olduğu ve hukuki varlıkları hakkında karar verme yetkisini -yargısal denetimi de olsa- yürütmeye bırakılmasının bu güvenceye aykırı olacağı gerekçesiyle isabetli olarak kendinde görmüştür¹¹².

112 AYM, E.1983/1, (SPK) K.1983/1, 25/8/1983.

Konumuz açısından dikkate alınabilecek hüküm Medeni Kanun'un 87. maddesidir. Bu hüküm belirli bazı hâllerde derneklerin varlığının kendiliğinden sona ereceğini belirlemektedir. Parti içi demokrasiyle ilişkilendirilebilecek hususları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Amacın... gerçekleşmesinin olanaksız hâle gelmesi
- İlk genel kurul toplantısının kanunda öngörülen sürede yapılmamış ve zorunlu organların oluşturulmamış olması
- Olağan genel kurul toplantısının iki defa üst üste yapılamaması

Bu üç hâl siyasi partiler bakımından da geçerlidir. Buna göre bir siyasi parti kurulduktan sonra ilk genel kurul toplantısını yapmak ve zorunlu organlarını oluşturmak ve olağan genel kurul toplantısını süresi içinde yapmak zorundadır. Partinin anayasal işlevini yerine getirmesiyle doğrudan bağlantılı olan bu iki husus siyasi partinin varlığının kendiliğinden dağılmış sayılmasına yol açmaktadır. Bu hüküm 1950-1960 tarihleri arasında Anayasa Mahkemesi bugünkü işleviyle var olmuş olsaydı eğer Demokrat Partinin dağılmış sayılmasının gerekçesi olabilirdi¹¹³.

Amacın gerçekleşmesinin olanaksızlığı yoruma açık olup yalnızca fiziki bir imkânsızlık olarak anlaşılabilceği gibi parti içi demokrasiyle de ilişkilendirilebilir. Zira Medeni Kanun'daki bu ifade esas itibarıyla dernekleri muhatap almaktadır. Siyasi Partiler Kanunu uyarınca Medeni Kanun hükümlerinin uygulanması bir uyarlamayı gerektirmektedir. Anayasa Mahkemesinin sınırlılık tezi uyarınca sahip olduğu özerk yorum yetkisi ve siyasi partilere ilişkin yaptırımların önleyici mahiyette oluşu, Medeni Kanun hükmünün özel hukuktaki anlaşılış biçiminden farklı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Derneklerin amacı bir özgürlük alanı iken siyasi partilerin amacı anayasal düzen tarafından belirlenmiştir. Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu partilerin varoluş gerekçesini aynı zamanda siyasi partilerin amacı olarak tayin etmiştir. Nitekim Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. maddesinde "[s]iyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını

113 Demokrat Parti Büyük Kongresi en son 1955'te toplanmıştır.

güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar” olarak tanımlanmıştır. Anayasa ile uyum içinde olan bu hükme göre amaç kavramı

- egemenliğin en temel ve asli kullanım yollarından olan seçimlerde ulusal iradenin tecellisine aracılık etmek
- millî iradenin oluşmasını sağlamak
- demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak

biçiminde somutlaştırılabilir.

Parti içi demokrasi bu amacı gerçekleştirmenin meşru tek yolu ve imkânı olduğuna göre parti içi demokrasi yokluğu da amacın gerçekleşmesinin imkânsızlaşması olarak nitelendirilebilir ve partinin varlığın kendiliğinden sona ermesinin nedeni olarak ele alınabilir. Bu önerinin bir alternatif olarak tartışılmaya değer olduğu kanaatindeyim.

Hemen belirtelim ki Anayasa Mahkemesi kendiliğinden dağılma hâllerini teknik bir mesele olarak ele almıştır. Parti içi demokrasiyle ilişkisini kurmadığı gibi bu ilke bakımından zorunlu olan “*olağan genel kurul toplantısının iki defa üst üste yapılamaması*” hususunu dahi uyarı üzerine sonradan toplantının yapılması üzerine dağılma nedeni olarak kabul etmemiştir. Bu da kanaatimce hukuki bir yorum ve analizle ilgili olmayıp, parti içi demokrasine atfedilen ve daha çok algı ve farkındalıkla ilgili bir soruna işaret etmektedir.

SONUÇ YERİNE

Federal Almanya eski Başkanlarından *Vofskuhle*'nin tespitiyle popülizm teorik ve politik yönden nasıl anlamlandırılırsa anlamlandırılınsın, demokrasi karşıtı bir duruş olup mücadele edilmesi demokrasinin korunması için yaşamsaldır¹¹⁴.

Popülizmin parti içi demokrasi yokluğu veya eksikliğiyle doğrudan ilişkisi bulunmasına rağmen yaptırım boyutu karşılaştırmalı hukukta da etkili bir şekilde ele alınmamış, parti kapatma yaptırımıyla ilişkisi ise neredeyse kurulmamıştır.

Ancak Türkiye’de ise tablo daha karanlıktır.

114 Vofskuhle, A. (2018). s. 121.

Siyasi partiler ile demokrasi arasında kurulan hukuki ve içtihadi bağlantı adeta başlanmamış bir hikâyenin giriş cümlesiyle sınırlı kalmıştır. “Partiler demokratik siyasal yaşam için vazgeçilmezdir” cümlesini takip eden ikinci bir önerme âdeta yoktur.

Türkiye’de mücadelecı demokrasi, teorik ifadelerin aksine *demokrasi* eksenli olmayıp daha çok devlete egemen olan ideolojik tercihlerin korunması eksenli işlev görmüş, kavramın parti içi demokrasiyle ilgisi kurulmamıştır. Hatta parti içi demokrasi neredeyse hukuk ötesi bir ideal ve ahlaki sorun olarak görülmüştür denebilir.

Parti içi demokrasi ilkesi siyasi partilerin demokratikliğine ilişkin hukuki değerlendirmelerde öne çıkmamıştır. Bu durum bugüne kadar demokrasiye aykırılık nedeniyle kapatma verilmemiş olması ve Anayasa Mahkemesi uygulamasında bu kriterin uygulama şansı bulamamış, hatta adeta karşılıksız bırakmış olmasıyla açıklanabilir. Mahkemenin parti içi demokrasiyi içtihadında işlevselliğe kavuşturmamış olması, biraz da *laiklik* ve *bölünmez bütünlük* kavramlarının *sekte-tüketici* bir şekilde merkeze alınması ve diğer anayasal değerlerin âdeta görünmez hâle getirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Mahkemenin ve genelde devlete egemen siyasal elitlerin bu yaklaşımı, karşıt argümanların da bu ekseninde oluşması ve nihayetinde tepkilerin parti kapatma pratiğinin her yönüyle bir istisnaya indirgenmesine neden olmuştur. Demokrasinin korunması ise kurumsal ve prosedürel boyutu ve işlevi itibariyle bütünüyle gölgede kalmıştır. Anayasa Mahkemesi 2010 sonrası yaklaşımıyla bu ideolojik gölgeyi silikleştirmiş olsa da parti içi demokrasi, çok daha derine gömülü olduğundan olsa gerek gün yüzüne çıkamamıştır. Hatta parti içi demokrasi zorunluluğunu partilerin özgürlük alanına ait bir sorun olarak görmek suretiyle oldukça sorunlu bir özgürlükçü yaklaşım içinde ilkeyi gölgede bırakmaya devam etmiştir. Anayasa Mahkemesinin parti içi demokrasinin işlevsizleştirilmesinde rolü büyük ve yıkıcıdır. Akademinin bu ideolojik tartışmanın cazibesine kapılıp “*ideolojik sınırsızlık-lafızla sınırlandırma*” sarkacına kapılmış olması¹¹⁵ ayrı bir sorundur.

Biraz da akademisyen ve yurttaş sorumluluğunun gereği olarak düşünülmesi gereken bu çalışma, parti içi demokrasiye ilişkin politik, normatif, içtihadi ve doktriner algıyla mücadele etmeye ve parti içi

115 Bu çalışmanın yazarı da bir dönem aynı sarkaçta ideolojik yaklaşıma tepki olarak legalist yaklaşımı öne çıkardığını kabul etmektedir.

demokrasi ilkesinin zannedildiği gibi yaptırımsız olmadığını göstermeye odaklandığı için, yaptırımın somutlaştırılması ve uygulanması hususları kapsam dışında bırakılmıştır. Örneğin yaptırımda ölçülülük ilkesi, parti içi demokrasi ile parti disiplini arasındaki dengenin nasıl sağlanacağı gibi hususlara girilmemiştir. Zira temelde bir yaptırımın olmadığı düşüncesine itiraz edilmektedir.

Parti içi demokrasi hakkındaki bu ısrarlı ve kararlı ilgisizlik, aynı zamanda daha kategorik ve iddialı bir başlık seçimini gerekli kılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada dile getirilen tezler elbette pek uygulama örneği bulunmayan oldukça tartışmalı yeni bir yaklaşımı talep ettiğinden pek çok açığı ve eksiği, hatta yanlışı olabilir. Bu nedenle kesin doğruluk iddiasındaki akademik bir tez yerine bir tartışma zemini olarak görülebilir.

Bununla birlikte emredici bir anayasal kural olarak parti içi demokrasi ilkesinin yaptırımsız olmayıp, Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasında düzenlenen anayasal ilke ve değerlere aykırılığın yaptırımı kapsamında yer aldığı, hatta kendiliğinden dağılmanın tespitinde işlevsel olabileceği, ilkenin her halükârda mücadeleci demokrasinin taşıyıcı unsurlarından biri olduğu ve bu ilkenin hem siyasi partiler bakımından hem de Anayasa Mahkemesi bakımından doğrudan uygulanması zorunlu bir kural olduğu görüşünde ısrar edilmesi, sadece bir pozitif hukuksal değerlendirmenin değil aynı zamanda bir sorumluluğun da ifadesidir.

KAYNAKÇA

- AKYOL, Taha (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul: Doğan Kitap.
- BECKER, Jürgen (1992). Die Wehrhafte Demokratie des Grundgesetzes, içinde ISENSEE, Josef ve KIRCHHOF, Paul (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts*, Bd. VII, Heidelberg: C. F. Müller.
- BEŞİKÇİ, İsmail (1978). *Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İstanbul: Komal Yayınları.
- BOSUTER, Kudret (1969). *Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*, Ankara: Ulusal Basımevi.
- BÖHMELT, Thomas, EZROW, Lawrence ve LEHRER, Roni (2022). "Populism and Intra-party Democracy", *European Journal of Political Research*, C. 61, S. 4, ss. 1143-1154. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12509> (Erişim Tarihi: 17/4/23).
- CAN, Osman (2012). The Constitutional Court as Defender of the Raison d'Etat?, içinde GROTE, Rainer ve RÖDER, Tilman J. (Eds.), *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity* (ss. 259-278), London-New York: Oxford University Press.
- CAN, Osman (2022). "İki Meclis, İki Kuruculuk, İki Gelenek", içinde TBMM *Yüzüncü Yıl Armağanı*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- CAN, Osman (2021). *Siyasi Parti Kapatma Davaları*, İstanbul: Legal Yayınevi.
- DAHL, Robert (2020). *On Democracy*, New Haven: Yale University Press.
- DEMİREL, Ahmet (2013). *Tek Parti'nin İktidarı*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- EROĞUL, Cem (1970). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Sevinç Matbaası
- ERSSON, Svante ve LANE, Jan-Eric (2003). *Democracy: A Comparative Approach*, London: Routledge.
- FUKUYAMA, Francis (1992). *End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- GRIMM, Dieter (1995). Politische Parteien, içinde BENDA, Ernst, MAIHOFER, Werner ve VOGEL, Hans-Jochen (Hrsg.), *Handbuch des Verfassungsrechts I* (ss. 599-657), Berlin: De Gruyter Verlag.
- GRIMM, Dieter (2001). *Die Verfassung und die Politik*, München: C. H. Beck Verlag.

- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki (1999). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- HENKE, Wilhelm (1991). Art. 21, içinde Rudolf, Dolzer, Christian, Waldhoff ve Karin, Graßhof (Hrsg.), *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*, Heidelberg: C. F. Müller
- HENKEL, Michael ve LEMBCKE, Oliver (2001). "Wie sinnvoll ist ein Verbot der NPD?", *Kritische Justiz*, C. 34, ss. 14-28.
- HESSE, Konrad (1993). *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 19. Aufl., Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- HESSE, Konrad (1999). *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 20. Aufl., Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- HUBER, Peter M. (2017). "Europäische Verfassungs- und Rechtsstaatlichkeit in Bedrängnis", *Der Staat*, C. 56, ss. 389-414.
- ISENSEE, Josef (2003). Verbotene Bäume im Garten der Freiheit, Das Tabu im Verfassungsstaat, içinde DEPENHEUER, Otto (Hrsg.), *Recht und Tabu*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- KIRCHHEIMER, Otto (1953). "Parteistruktur und Massendemokratie in Europa", *AöR*, C. 79, S. 3, ss. 301-325.
- KLEIN, Hans H. (2023). Art. 21, içinde Klein-Maunz-Dürig, Bd. III, München: C. H. Beck Verlag.
- KÖNIG, Georg (1993). *Die Verfassungsbindung der politischen Parteien*, Berlin: Duncker & Humblot Verlag.
- KRYGIER, Martin, CZARNOTA, Adam ve SADURSKI, Wojciech (Eds.), (2022). *Anti-Constitutional Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KUNIG, Philipp (2005). Partieren, içinde ISENSEE, Josef ve KIRCHHOF, Paul. (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts III* (ss. 297-357.), 3. Aufl., Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- KÜÇÜK, Tevfik Sönmez (2014). *Parti İçi Demokrasi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- LANCESTER, Caroline (2014). "The Iron Law Of Erdogan: The Decay From Intra-Party Democracy To Personalistic Rule", *The World Quarterly*, Vol. 35, No. 9, ss. 1672-1690.

- LEGGEWIE, Clausse ve MEIER, Horst (1995). *Republikschutz. Maßstäbe für die Verteidigung der Demokratie*, Hamburg: Rowohlt Verlag.
- LEIBHOLZ, Gerhard (1952). *Der Strukturwandel der modernen Demokratie*, Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- LOHMAR, Ulrich (1963). *Innerparteiliche Demokratie*, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- MARTINELLİ, Alberto (Ed.). (2018). *When Populism Meets Nationalism- Reflections on Parties in Power*. Milano: Ledizioni Ledi Publishing.
- MORLOK, Martin (2006). Art. 21, içinde DREIER, Horst (Hrg.), *GG- Kommentar* (ss. 327-403), 2. Aufl., Tübingen: Mohr-Siebeck Verlag.
- MOUFFE, Chantal (2018). *For a Left Populism*, London-New York: Verso Books.
- MUDDE, Cas (2004). "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, Vol. 39, Iss. 3, ss. 541-563.
- MUDDE, Cas ve KALTWASSER, Cristobal Rovira (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş*, (Çev. Türközü, S. Erdem), Ankara: Nika Yayınevi.
- MÜLLER, Jan-Werner (2016). *Popülizm Nedir?*, (Çev. Yıldız, Onur), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun (1979). *Siyasi Partiler*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun (2017). *Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- PAPIER, Hans-Jürgen ve DURNER, Wolfgang (2003). "Streitbare Demokratie", *AöR*, 128, ss. 340-371.
- ROßNER, Sebastian (2014). *Parteiausschluss, Parteiordnungsmaßnahmen und Innerparteiliche Demokratie*, Baden-Baden: Nomos Verlag.
- ROßNER, Sebastian (2018). Bock oder Gärtner? Innerparteiliche Demokratie und Prüfung von Parteiausschlüssen durch staatliche Gerichte. Zugleich zu Kammergericht Berlin vom 10.9.2013, Az. 7 U 131/12, içinde, MORLOK Martin, POGUNTKE, Thomas ve SOKOLOV, Evgenij (Hrsg.), *Parteienstaat- Parteienrecht* (ss. 95-122), Baden-Baden: Nomos.
- ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal, TAGGART, Paul, OCHOA ESPEJO, Paulina ve OSTIGUY, Pierre (Eds.). (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press.

- SARTORI, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHMITT, Carl (1928). *Verfassungslehre*, Tübingen: Mohr Siebek Verlag.
- SCHUSTER, Rudolf (1968). "Relegalisierung der KPD oder Illegalisierung der NPD? Zur politischen und rechtlichen Problematik von Parteiverboten", *ZfP*, C. 15, ss. 413-429.
- SEIFERT, Karl-Heinz (1975). *Die politischen Parteien im Recht der Bundesrepublik Deutschland*, Köln: Heymann Verlag.
- TOWFIGH, Emanuel V., KEESEN, Jan ve ULRICH, Jakob (2020). Art. 21 GG, içinde KAHL, WALDHOFF, WALTER (Hrsg.), *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*, Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- TUNCAY, Suavi (1996). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Gündoğan Yayınevi.
- TUNÇAY, Mete (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- TURAN, İlter (2011). "Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları", *İÜSBFD*, C. 45, S. 45, ss. 1-21.
- ÜÇİŞİK, Fehim (1999). "Parti İçi Demokrasi Açısından Yasa Değişikliği Gereği", *Anayasa Yargısı*, C. 16, ss. 355-376.
- VOßKUHLE, Andreas (2018). "Demokratie und Populismus", *Der Staat*, C. 57, ss. 119-134.
- WIETSCHEL, Wiebke (1996). *Der Parteibegriff*, Baden-Baden: Nomos Verlag.
- WOLFRUM, Rudiger (1974). *Die innerparteiliche demokratische Ordnung nach dem Parteiengesetz*, Berlin: Duncker & Humblot Verlag.
- YANIK, Murat (2002). *Parti İçi Demokrasi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- ZIPPELIUS, Reinhold (2017). *Allgemeine Staatslehre*, 17. Baskı, München: C. H. Beck.

Mahkeme kararları

Anayasa Mahkemesi Kararları

AYM, E.1996/3 (SPK), K.1997/3, 22/5/1997, AYMKD 36/2, 978.

HAKPAR Kararı, AYM, E.2002/1 (SPK), K. 2008/1, 29/1/2008, AYMKD, 45/4, 2077.

AKP Kararı, AYM, E.2008/1 (SPK), K.2008/2, 30/7/2008, AYMKD 45/4, 2059.

AYM, E.1983/1 (SPK) K.1983/1, 25/8/1983.

AYM, E.1992/2 (SPK) K.1994/1, 10/2/1994.

Diriliş Partisi Kararı, AYM, E.1996/2 (SPK) K.1997/2, 18/2/1997.

AYM, E.2003/21, K.2003/13, 1/4/2003.

AYM, E.2003/2 (SPK), K.2004/1, 14/10/2004.

AKP ihtar kararı, AYM, E.2005/3 (SPİ), K.2011/1, 12/10/2011, AYMKD 49/3, 1807.

AYM, 2008/5, K.2009/81, 11/6/2009.

Büyük Anadolu Partisi kararı, AYM, E.1972/1 (SPK), K.1972/1, 19/12/1972.
Resmî Gazete 28 Mart 1973 Çarşamba, S. 14490.

AYM, E.1965/36, K.1967/12, 18/5/1967.

CHP ihtar kararı, AYM, E.2002/4 (SPİ), K.2003/2, 22/1/2003.

AYM, E.1988/39, K.1989/29, 6/7/1989.

AYM, E.1986/17, K.1987/11, 22/5/1987.

AYM, E.1987/23, K.1987/27, 9/10/1987.

Metin Bayyaz ve Halkın Kurtuluş Partisi [GK], B. No: 2014/15220, 4/6/2015.

AYM. E.2002/3 (SPİ), K.2003/1, 22/1/2003.

AYM, E.2012/128, K.2013/7, 10/1/2013.

AYM, E.2013/150, K.2014/132, 23/7/2014.

AYM, E.2008/80, K.2011/81, 18/5/2011.

AYM, E.2017/162, K.2018/100, 17/10/2018.

AYM, E.2000/86, K.2000/50, 12/12/2000;

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Komünist Parti ve diğerleri/Almanya, B. No: 250/57, 20/7/1957.

Refah ve diğerleri/Türkiye [BD], B. No: 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, 13/2/2003.

Herri Batasuna and Batasuna/İspanya, B. No: 25803/04, 25817/04, 30/6/2009.

Vogt/Almanya, B. No: 17851/91, 26/9/1995.

Ždanoka/Letonya [BD], B. No: 58278/00, 16/3/2006.

Perinçek/İsviçre [BD], B. No: 27510/08, 15/10/2015.

Alman Anayasa Mahkemesi Kararları

%7,5 Sperrklausel BVerfGE 1, 208

SRP-Verbot BVerfGE 2, 1

Klagebefugnis politischer Parteien 4, 27

KDP-Verbot BVerfGE 5, 85

Kandidatenaufstellung BVerfGE 89, 243

NPD-Verbotsverfahren BVerfGE 140, 20

Venedik Komisyonu Kararları

Guidelines on Political Party Regulation by OSCE/ODIHR and Venice Commission, CDL-AD(2010)024, 25/10/2010

Guidelines on Political Party Regulation by OSCE/ODIHR and Venice Commission, CDL-AD(2020)032, 14/12/2020

Çevrimiçi Adresler

Venice Commission, *Guidelines on Political Party Regulation*, Second Edition, CDL-AD(2020)032, 14/12/2020, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)032-e) (Erişim Tarihi: 18/5/2023)

Venice Commission, Turkey - Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, 13/3/2017, CDL-AD(2017)005, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e) (Erişim Tarihi: 20/5/2023)

Avrupa Komisyonu Bakanlar Komitesi, *Guidelines For Civil Participation in Political Decision Making*, <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf> (Erişim Tarihi: 18/5/2023)

YSK, 22. Donem Milletvekili Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/tr/03-kasim-2002-xxii-donem-milletvekili-genel-secimi/3009> (Erişim Tarihi: 3/5/2023)

Vikipedi, 2002 Turkiye Genel Seçimleri, https://tr.wikipedia.org/wiki/2002_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri (Erişim Tarihi: 3/5/2023)

KLOEPFER, Michael (1994). *Verfassungsgebung als Zukunftsbewaltung aus Vergangenheitserfahrung*, <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/2236/Kloepfer.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: 19/5/2023).

LINCOLN, Abraham (1863). *The Gettysburg Address*, November 19, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm> (Erişim Tarihi: 19/5/2023).